

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

THADES GÅRD

Nationalmuseets Kommandørgård på [Borup](#)

THADES GÅRD

Nationalmuseets Kommandørgård
på Rømø

Af

ESTER KAPPELGAARD

NATIONALMUSEET 1970

Udsendt med støtte af
konsul George Jorck og hustru Emma Jorck's Fond.
Trykt af Andelsbogtrykkeriet i Odense.
Klicheer fra Bernhard Middelboe's
reproduktionsanstalt.
Tilrettelæggelse ved Erik Kjersgaard.
Copyright © Nationalmuseet 1970.
ISBN 87 480 6991 4

Forsidebilledet: Sønderdørens i Thades gård, i baggrunden det blå kammer. Hansine Petersen (1881–1969), der sidder ved bordet, kom som nygift til gården i 1901 og blev boende til sin død. Øens dragt bruges stadig ved festlige lejligheder, også af yngre kvinder. (Lennart Larsen fot. 1958).

Indhold

Øen og gården	5
Den oprindelige gårds bygherre og ejere	9
Den oprindelige gård	13
Konstruktion	16
1770-bygningen .	22
Malere	58
Stuehusets ombygninger efter 1770	63
Udlængernes indretning og ombygning efter 1770 ..	70
Haven	75
Gårdens indbo	77
Gårdens ejere	82
Noter	84
Grundplaner	86

Fig. 1. Gården set fra nordøst. (Niels Elswing fot. 1951).

Øen og gården

Kommandørgården i Toftum, eller „Thades gård“, som den stadig kaldes blandt ældre Rømøboere, står i dag som et værdigt minde fra 1700-årene, Rømøs storhedstid, da der tjentes penge til den ellers så fattige og barske ø ved Sønderjyllands vestkyst. Den er stærkt frisisk præget, men alligevel en ener; typisk for øen i udsmykningen af rummene, men ikke i planlægningen. Mange om- og tilbygninger er foretaget i de godt 200 år, der er gået, siden murene rejstes, men stadig er gården præget af den oprindelige byherre og hans efterfølger, som foretog den største og for så vidt eneste gennemgribende ombygning.

Først efter 1860–70erne er øens hovedindtægtskilde blevet landbruget, der efter den tid er drevet så effektivt, at det virkelig har kunnet danne grundlaget for en menneskelig tilværelse. Efter at sandflugten i slutningen af 1600-tallet blev så voldsom, at marker og haver dækkedes, ja selv tagene blev trykket ind af sandmasserne,

indskrænkedes det i forvejen ubetydelige landbrug til dyrkning af småmarker i nærheden af gårdene – et landbrug, der som på Fanø blev passet af øens kvinder, mens mændene drog til søs; men allerede inden det tidspunkt var den mandlige befolkning søfarere eller fiskere. Der har i mange år ikke været drevet fiskeri fra Rømø, men at det tidligere har betydet meget ses alene af, at landgilden delvis blev betalt i fisk; en bestemmelse der gjaldt for alle gårdene.¹

I 15- og 1600-tallet, inden hvalfangsten dominerede hele erhvervslevet, blev der fra Rømø drevet fragtfart, fortrinsvis i egne skibe. Listerdyb syd for øen var på grund af den store dybde og den stærke strøm isfri selv i strenge vintre og gav Rømø en naturlig havn, som for eksempel Ribe, der var den betydeligste handelsplads ved Jyllands vestkyst, manglede. Således måtte Chr. IV.s saltskibe, der kom fra Spanien lægge til ved Rømø, hvorfra lasten transporteredes videre til Ribe i småskibe. Disse var ofte hjemmehørende på Rømø, eller rømøboerne havde andel i dem, men det var ikke alene småture til fastlandsbyerne, de påtog sig. I følge øresundsregnskaberne skete den første gennemsejling af et rømøskib i 1593, men sejladserne mod øst strakte sig kun over en kortere årrække og ophørte næsten efter 1610. Langt vigtigere var sejladserne mod nord til Norge og Sverige og mod vest til England og Nederlandene. Med Ribes blomstrende handel voksede Rømøs fragtfart, og det var ikke nogen ubetydelig handels- og fiskerflåde Rømø dengang oparbejdede. Til sammenligning kan nævnes, at i årene 1642–43 havde Ribe 14 skibe på i alt 78 læster, mens Rømø havde 21 skibe på i alt 478 læster.² Under krigen 1643–45 brændte svenskerne dog 14 af disse, hvilket i øjeblikket var en katastrofe for øen. I tiden derefter lejede man skibe, dels i Holland dels ved øerne ved Slesvigs vestkyst, eller man købte part i dem, og desuden søgte en del rømøboere allerede på det tidspunkt tjeneste på hollandske fartøjer, der drev hvalfangst ved Grønland, tjenester der for Rømøs vedkommende først kulminerede mere end 100 år senere.

Allerede i 1614 var der i Holland startet et selskab, der drev hvalfangst i ishavet, og også nordtyske hvalfangerrederier oprettedes i 1600-årene i Hamborg, Altona, Bremen og Glückstad, men efter hollænderne var det dog sikkert englænderne, der drev den største

fangst. Til trods herfor søgte rømøboerne til hollandske og nordtyske rederier.

Også fra Danmark begyndte man tidligt hvalfangsten. I København oprettedes 1619 et handelskompagni, der fik navnet: „Det grønlandske eller spitsbergenske Kompagni“, men selskabets privilegier overførtes i 1634 til et kompagni i Bergen, der dermed fik eneret til at drive hvalfangst i „Kongens strømme“ under Norge, Grønland, Spitsbergen, Island og andre omkringliggende øer. Det antal skibe, der herfra kunne udsendes havde dog ingen betydning i sammenligning med udlandets. Få og usikre oplysninger findes om skibe, som indbyggerne på Rømø i 1700-tallet skulle have sendt til kysten af Spitsbergen for at drive hvalfangst og sælhundejagt. Muligt har øens historieskriver, nu afdøde frimenighedspræst Thade Petersen ret, når han mener, der er sket en forveksling af de småskibe, hvori hvalfangerne sejlede til hjemstederne for de store ishavslederier. I Bøslingsbjerg øst for Tvismark på Rømø har der dog ligget et hvalkøgeri, og også de bevarede rester af hvalbensgærder, -brøndvipper og -hegnspæle på øen, tyder på fangst for egen regning eller i hvert fald på andel i fangsten med egen udnyttelse. I Kirkeby står årstallet 1783 på en brøndvippe,³ og på et gærde i Juvre 1772,⁴ årstal netop fra den periode, hvor hvalfangsten spillede den største rolle for Rømø, mens den i øvrigt var i tilbagegang. Størst var den omkring 1680, da der årligt alene fra Holland udsendtes ca. 200 skibe med en samlet besætning på ca. 14.000 mand, hvoraf mange kom fra øerne i vadehavet og fra Jyllands vestkyst.

På Föhr blev der i slutningen af 1600-årene oprettet en navigationsskole, og den 16.2.1697 oprettedes ligeledes en skole på Rømø, hvor matroser uddannedes i navigation, så man forstår, hvorfor efterspørgslen efter søfolk fra disse øer blev så stor. Det var ikke blot som matroser, man brugte dem, men som harpunerer, bådsmand og ikke så få som styrmænd og kaptajner: „Kommandører“, som man kaldte dem på de hollandske og nordtyske skibe. I 1770erne skal der have været ikke mindre end 40 kommandører på Rømø, og det var ikke blot en enkelt rejse, de deltog i af eventyrlyst, men år efter år drog de ud. På for eksempel Mathias Svendsen Skovs gravsten på Rømø kirkegård står der, at han har foretaget 21 rejser til Grønland, og på en grav-

sten, der nu findes i Kejtum på Sild, over Hans Hansen Teunis, født på Rømø 1746, død i Altona 1803, står, at han har været på 47 rejser til Grønland, hvoraf de 37 var som „Commandeur“.

Omkring 1800 var togterne til ishavet stærkt aftagende, og under krigen mod England 1807–14 standsede de for Hollands og Nordtysklands vedkommende fuldstændigt og dermed også for Rømøboerne, og de har aldrig siden fået den dominerende betydning som i 16- og 1700-årene. Mange på Rømø, om ikke nær alle, havde tjent sig formuer eller i hvert fald velstand i sidste halvdel af 1700-tallet, men med statsbankerotten 1813 tabtes de formuer, der fra Rømø var udlånt til fastlandsboere, og det var som i det øvrige land slut med pengerigeligheden. Trods de ca. 150 år der er gået siden da, præger „Guldalderen“ endnu øen, thi det var ikke blot rede penge, de søfarende bragte med sig hjem; også Delfterfliser, ostindisk porcelæn, engelske og tyske fajancer, grønlandsk marmor, nordtyske sandsten o. s. v. kom til øen.

Også husfliden blomstrede på togterne til Grønland og Island. Der var mange ledige stunder undervejs, og mange er historierne om chatoller, kister og lignende, der er lavet af søfolkene. I følge tidligere forfattere, der har skildret hvalfangstperioden, skal de også have købt sandsten i Nordtyskland på udrejserne og selv undervejs have hugget gravsten, hvor kun dødsårstallet manglede. At de har købt sandsten er ikke at betvivle, da Rømø fuldstændig mangler forekomster af større sten, men at de selv har hugget dem er mere problematisk trods stenenes bløde konsistens. De mange gravsten, der stadig er bevaret på kirkegårdene på Föhr og Rømø virker absolut ikke, som de er hugget af en ikke-fagmand; dertil er arbejdet alt for ensartet udført.

Nok bragte 1700-årene rigdom til øen, men hvert år var der søfolk, der satte livet til på rejserne. Værst var det i ulykkesåret 1777, da 10 skibe, hvoraf de 5 var ført af rømøskippere, sad fast i isen ved Grønland. De få, der overlevede strabadserne, måtte overvintre, og først året efter vendte de tilbage, længe efter at de hjemmenværende havde opgivet håbet om nogensinde at se dem igen. Det år mistede Rømø mange af de søfolk, der var rejst ud, både ganske unge drenge og mænd i deres bedste alder.

Fig. 2. Gården set fra sydøst, fra haven. (Niels Elswing fot. 1951).

Den oprindelige gårds bygherre og ejere

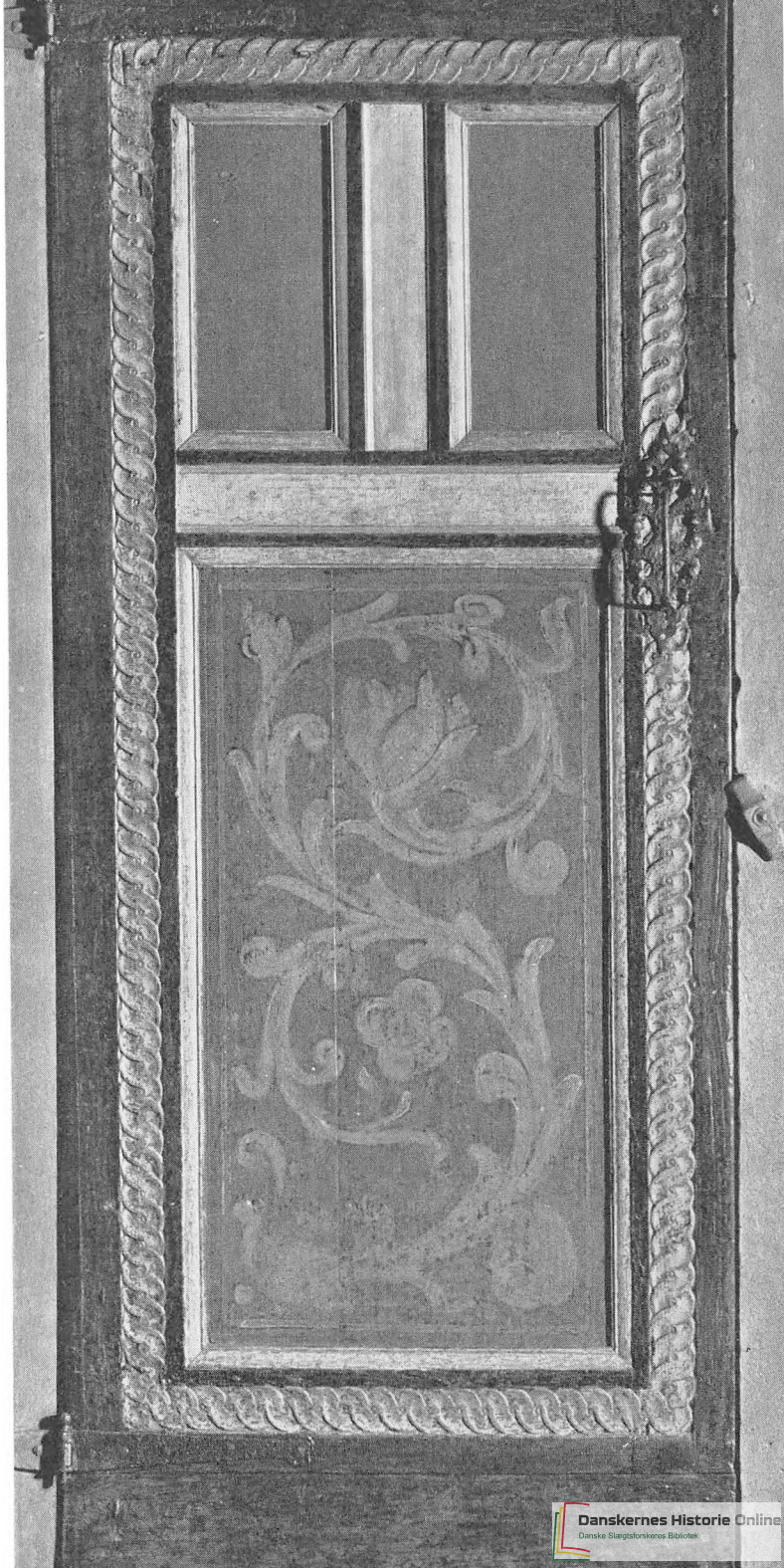
Også Kommandørgårdens tidligere ejere var søfolk, men hvem der oprindelig har bygget den gård, der i 1770 blev ombygget i den skikkelse den i hovedtrækkene har i dag, eller hvornår den blev bygget, vides ikke med sikkerhed. På grund af dens anseelige størrelse og dens rige udstyr og ikke mindst på grund af uvisheden om de virkelige forhold fortælles der forskelligt om dens oprindelse. Én overlevering vil vide, at en rig kaptajn strandede ud for Rømø, men kom dog fri igen. Hans datter skyldede overbord, og først flere år efter fandt han hende, og af glæde over gensynet byggede han et hus på øen. En anden fortælling går ud på, at en kaptajn, der havde en kostbar ladning ombord, havde solgt sit skib i det fremmede og derefter var søgt til Rømø for at opføre sig et hjem, men hvor meget der er om disse fortællinger må stå hen i det uviste.

Gården har, fra den blev bygget, og indtil Nationalmuseet i 1950 overtog den, været i samme slægts eje. Som følge heraf findes der ingen vurderingsforretninger over den, og de bevarede overladelles- og opholdskontrakter giver på intet tidspunkt et fuldstændigt billede af gården, men omtaler kun de rum, de daværende ejere forbeholdt sig ret over. Gennem disse kan man til dels følge de senere ombygninger dog uden nøjagtige tidsangivelser af, hvornår rummene indrettedes. Da der i 1787 blev oprettet en privat brandforsikring på øen,⁶ blev der ikke foretaget vurdering af bygningerne, men kun lavet en liste over de optagne medlemmer med angivelse af gårdenes størrelse: 1/4- eller 1/2-parts gårde; angivelser, der refererer til jordtilliggendet.

Notater i en slægtsbibel,⁷ der endnu findes i familiens eje, fastslår, at Harcke Thadens fra Wyk på Föhr i 1746 blev gift med en datter af den daværende ejer af stedet. Om Harcke Thadens vides ikke andet, end han var søn af Thade Harckens fra Föhr, der i 1698 blev gift og var bosat i Wyk. Den 10.10.1700 fødtes sønnen, men faderen omkom allerede i 1701 i Nordsøen på rejse fra Norge til Emden. Om Harcke Thadens selv hører man intet, før han den 29.9.1746 gifter sig med Margrete Christensdatter, og han omtales da som skipper (kaptajn). Ejer af gården blev han ikke ved giftermålet, men alligevel må man sikkert betragte ham som den egentlige bygherre af den gård, der i 1746 eller årene lige efter rejstes. Nu afdøde frimenighedspræst Thade Petersen, der er født på gården, nævner årstallet 1748 som opførelsesåret uden dog nærmere at angive kilden hertil,⁸ sikkert er det mundtlig tradition, for intet skriftligt foreligger herom.

Den kendsgerning, at den daværende ejer var Karen Pedersdatter, der i hvert fald siden 1736 havde siddet som enke,⁹ og sikkert ikke havde haft mulighed for at hente inspiration udefra, sammenholdt med gårdens mærkelige stemmegaffelformede grundplan, der ikke kendes hverken fra Rømø, hvor gårdene ellers er L- eller T-formede, eller fra den nordslesvigske vestkyst, peger i retning af Harcke Thadens som den planlæggende. Et direkte sidestykke til gården findes i øvrigt ikke; nærmest kommer de frisiske gårdanlæg med de forskudte længeplaceringer, hvilket også støtter teorien om Thade Harckens, som den planlæggende. I mange enkeltheder i gårdens indre er der

*Fig. 3. Dør fra 1716.
De to øverste fyldinger
og det lodrette ramme-
stykke er nye.
(Niels Elswing fot. 1951).*

derimod fællestræk med øens øvrige gårde, så også Karen Pedersdatter har sikkert præget byggeriet. Om Harcke Thadens har bragt rigdom til øen kendes ikke, selv om der fortælles, at han var så rig, at han fik en rigsdaler i rente, hver gang klokken faldt i slag,¹⁰ men at der har været velstand på stedet allerede inden den tid, er der ingen tvivl om. Fra den gård, der tidligere lå her, og som i følge en kommissionsindberetning fra 1708¹¹ skulle bestå af 21^{1/2} fag stuehus, (stald) og lade, findes 2 ens, i decorationen dog spejlvendte døre, rigt udskårne og bemalede. Den ene af disse døre findes nu på Städtisches Museum i Flensborg og bærer den daværende ejers og hans kones navnetræk: Christen Hansen og Karen Pedersdatter samt årstallet 1716. På den anden, der endnu findes på gården, står: Mergred Peddes den 17. October. Karen Pedersdatter er født på en af de andre gårde i Toftum, men hvem Mergred Peddes er, kendes ikke, ligeså lidt som man ved, hvorfra Christen Hansen stammer, eller hvornår han fik fæstebrev på gården. Efter al sandsynlighed er Mergred Peddes Karen Pedersdatters moder. Tilsvarende navnebrug forekommer i øvrigt for Karen Pedersdatter i Hviding herreds tingbog for 1746 og -48 i anledning af en arvesag. Her kaldes hun Karen Christens, selv om hun i 1736, ligeledes i Hviding herreds tingbog, benævnes Karen sal. Kristen Hansens enke, og i Erdbuch von Huidding Harde i årene 1740, -50 og -60 omtales som Christen Hansens Witve. Den omtalte arvesag fra 1746 og -48 drejer sig om arven efter den ugifte kaptajn og gårdmand Andreas Pedersen i Toftum, der var broder til Karen Pedersdatter. I følge Thade Pedersen skal Andreas Pedersen have samlet en formue på 160.000 rdl. ved sejlads fra Gøteborg,¹² men ejer af denne formue blev Harcke Thadens ikke før efter svigermoderens død, og før overtager han heller ikke fæstebrevet på gården, der er udstedt af Haderslev amtmand den 6. maj 1756.¹³

Gårdene på Rømø var dels hertugelige fæstegårde dels kongelige. Kommandørgården i Toftum hørte til de hertugelige og svarede afgift til Haderslevhus amt; dog var det kun jorden, der var fæstegods, mens bygningerne var beboernes ejendom – et forhold der først blev ophævet i sidste halvdel af forrige århundrede.

Den oprindelige gård

Om gården, der blev bygget sidst i 1740'erne, fortælles, at den var i to etager og havde fladt blytag, men murene kunne ikke bære det tunge tag og allerede i 1770 måtte der en ombygning til. Om der har været fladt blytag vides ikke. De undersøgelser, der ved restaureringen af gården i årene 1950–51 blev foretaget, gav ikke svar på dette spørgsmål, men tydelige spor efter den øverste etage fandtes, dog kun over den brede del af stuehuset. Herover har bjælkerne øst-vestlig retning, vinkelret på spærene, der er tappet ned over løse tappe i remmen over ydermurene, mens spærene over den smalle del, ligesom over udlængerne følger bjælkeinddelingen, hvilket er den normale konstruktion i de grundmurede bygninger. Bjælkerne over den brede del er dog afbrudt ved den svære én-stens mur mellem forstuerummene mod vest og køkkenen mod øst. Også over forstuerummene ligger de øst-vestligt, men er af en anden karakter end det øvrige bjælkelag, spinklere og mere tilfældige og også ude af rytme med bjælkelaget over køkken-dørns. D. v. s. at det oprindelige store køkken, dørnset og halvdelen af det nuværende „blå kammer“ konstruktionsmæssigt danner en enhed. Bjælkelaget over denne del har selvsagt ikke taphuller efter tidligere spær. Muren kan have været ført en etage højere op, eller den kan have stået som nu med et enkelt skifte over bjælkelaget i højde med gulvbrædderne, og rummene i den øverste etage har da været afskildret ud mod den øvrige bygnings loftsrum med en panelvæg. At der har været indrettet et kammer eller dørnset heroppe, viser en gulvmaling af samme udstrækning som sønderdørns i stueetagen. Denne gulvmaling, der er af ret grov karakter med palmetagtige hjørnedekorationer og en stjerne på midten, tyder på et rum af en fornem standard. Dekorationerne går helt ud til sydmuren, så denne må, om måske ikke i fuld etagehøjde, så dog have været ført et stykke op over bjælkelaget. Det er ikke ukendt i det frisisk prægede område at føre en del af bygningen op i to etager, så der fremkommer en tårnagtig virkning. I Segelsbüll, Neukirchen sogn i Sydslesvig ses et eksempel herpå,¹⁴ netop opført og dekoreret i 1700-tallet, hvad både årstallet (1756) i murankre på bygningen og de malede panelvægges

karakter viser. Her er der indrettet et loftskammer med en rummelig forplads, hvortil en trappe fører op. Både i denne gårds stueetage samt i loftskammeret findes malinger svarende til Kommandørgårdens.

Den før nævnte gulvmaling bærer ikke spor efter tidligere alkover i selve rummet. Har der været sengepladser her, hvad der var almindeligt i rum indrettet i loftsetagen, hvilket kendes f. eks. fra Sild,¹⁵ kan de have gået ud over køkkenet eller piselen, eller der kan have stået en løs himmelseng i rummet. En sådan findes på gården, og om den fortælles der, at den har stået i et loftskammer, men højst sandsynligt dækker denne traditionsberetning kun tiden efter 1770, og inden dette år har der foruden kammeret over sønderdørns også været mulighed for kamre over køkkenet og over piselen. Desværre er loftsbrædderne over køkkenet udskiftet for 30–40 år siden, så spor efter et kammer og en alkove i denne del af bygningen findes ikke mere.

Udstrækningen af den oprindelige bygning må have været den samme som 1770-gårdens. I hvert fald er der kun mærker i det ydre murværk efter tilbygning ved staldens sydøsthjørne, hvor en ret ny tilbygning udfylder et tidligere indhak, hvis gavlvæg mod øst stod ca. 2,50 m vest for den nuværende staldgavl, og hvis sydmur flugtede med stuehusets sydfacade. Tilbygningen her er tydelig at se; ved sammenbygningen med stuehus-staldhjørnet er der ikke forbandt i murværket og på sydfacaden af stalden ses flere skifter, hvor fuger ligger over fuger. Højst sandsynligt er dette hjørne inddraget for at skaffe plads til vandingstruget på det tidspunkt, man gik over til vanding af kreaturerne i stalden. Også det større nyere vindue i denne del af facaden tyder på en ret ny inddragelse. Der er nu ingen dør fra stalden til det frie i det hjørne, men oprindeligt må der have været en, for at man kunne få kreaturerne ud til vandingen, hvilket den tidligere brolægning, fremdraget ved udgravningerne i forbindelse med restaureringen, tydeligt viser.

At der ikke er spor i det synlige murværk, behøver dog ikke at være ensbetydende med, at der ingen tilbygning har fundet sted. Således

Fig. 4. Stuehusets sydfacade set fra sydvest. (Lennart Larsen fot. 1958).

var udlængernes facader efter tilbygning af to fag mod vest i 1830 tilsyneladende en homogen flade; kun bindemidlet mellem stenene, skællekalk i den gamle del af bygningen og ler i 1830-tilbygningen, samt tømmernummerering og fundamenter viste en tilbygning; men heller ikke fundamentene under den øvrige del af længerne angav nogen forandring i udstrækningen udover de allerede nævnte. Ombygningen i 1770 har altså indskrænket sig til nedtagning af den øverste etage samt en meget gennemgribende forandring af udsmykningen i stuehusrummene.

Konstruktion

I sidste halvdel af 1700-tallet blev der mange steder på øen bygget nye gårde, hvad årstal i murankre viser den dag i dag – alle i grundmur. Enkelte gårde står endnu fra før denne periode med facaderester af bindingsværk, men tavlerne er overalt udfyldt med murværk af brændte sten, eller der er spor i de synlige murremme efter tidligere bindingsværksstolper, mens hele undermuren er udskiftet. De grundmurede ydervægge er ligesom den indvendige udsmykning en påvirkning fra Frisland, og de findes ikke blot på Rømø, men i hele Vestslesvig, den del af landet der først forlod skikken at opføre bygningerne i bindingsværk. Ikke blot påvirkningen udefra har været skyld i den tidlige og altoverskyggende fremrykning af grundmuren. Eggen var træfattig, og anskaffelsen af tømmer både dyr og besværlig, mens forekomsten af ler til sten var rigelig i Vestslesvig. Da man først havde lært kunsten at brænde sten af friserne, opstod der snart større og mindre teglværker langs vadehavskysten, og mange brændte også til eget forbrug i primitive ovne. Som så meget andet mangler Rømø ler, så størsteparten af stenene til de nye gårde hentede man i kystbyerne på fastlandet.

Kommandørgården danner en undtagelse også på dette punkt. I den er der anvendt to stenstørrelser, hvoraf den største ikke kendes fra nogen anden gård på øen eller fra fastlandets teglbrænderier, hvis produkter alle er let kendelige på stenstørrelsen. I 1700-tallet blev der over Hjerting indført mur- og tagsten, fliser og kalk m. m.

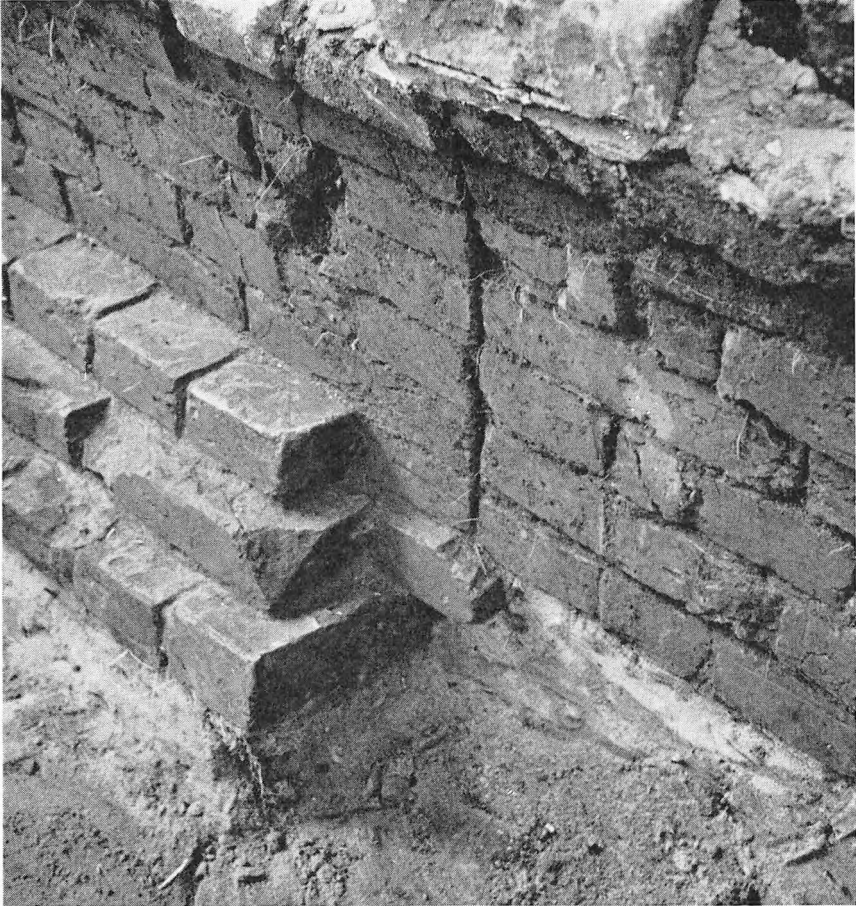

Fig. 5. Tilbygning ved staldens sydøsthjørne. Fundamentet under staldlængen går ikke hen under tilbygningen. (Bjarne Stoklund fot. 1950).

fra Holland. At en del af disse sten er gået til Rømø fremgår af kirke-regnskabet for 1751,¹⁶ hvor der er nævnt en udbetaling for 4000 „hollands mursten“, så efter al sandsynlighed er sikkert nogle af de sten, der er brugt i Kommandørgården, af hollandsk oprindelse. Der er som tidligere nævnt anvendt to størrelser: en på $23-26 \times 11-11,5 \times 6-6,5$ cm og en mindre på $21-22 \times 15,5 \times 4-4,5$ cm, begge røde. En del af de mindre fremtræder nu som gule, idet det er såkaldte „behaupede“ eller „beglittede“ sten, d. v. s. sten med en kær af én

slags ler og uden på denne et ca. to mm tykt overtræk af en anden slags ler. Her er kærven gul og overtrækket rødt. Dette sidste er mange steder sprængt bort af frosten, men heller ikke kærven er så robust i disse sten som i de øvrige. Frost, sandstorm og vejrliget i det hele taget har på sine steder fuldstændig udhulet dem uden dog at ødelægge dem så meget, at de har måttet skiftes ud. Også denne beglittede sten må være hollandsk, mens den anden i samme størrelse kan være fra et af teglværkerne på fastlandet, eventuelt fra Kolbyværket, der fremstillede sten i denne størrelse.

Skællekalk til opmuringen har man kunnet forarbejde på Rømø. Strandskaller var der nok af, og brændingen forholdsvis enkel. Skallerne blev lagt i en aflang stak, ca. 18 tommer tyk og dækket med tørv, der blev antændt. Når skallerne var glødet igennem, blev de rensed for aske ved at blive kastet med en skovl, og den færdige kalk blev læsket på almindelig vis.¹⁷ Den mørtel man fik ved brug af skællekalk havde en styrke, der var fuldt på højde med en kraftig cementmørtel, og det er takket være den, Kommandørgården endnu står. I laden var der i det sidste halve hundrede år inden Nationalmuseets overtagelse fjernet hveranden bjælke. Dette samt anbringelsen af en vindmølle på taget havde trykket ydermurene så kraftigt ud, at f. eks. ladens nordfacade hældede så meget, at murens tyngdepunkt lå udenfor understøtningsfladen. De nordlige hjørnepiller af udlængerne stod derimod i lod, og også stuehusets vægge samt alle fundamenter, både under stuehus og udlænger, var i lod og vage, mens vestgavlene, der var muret i ler i 1830, var så medtagne, at man i 1948 havde måttet mure dem om.

Gården er den eneste på Rømø, der ligger på varf. I marskegnene på fastlandet, hvor vandet ved stormfloder stod helt op om bygningerne, var det derimod almindeligt at bygge gårdene hævet over det omliggende terræn, enten på naturlige højder i landskabet eller på opkastede varf. Mærkeligt er det, at ikke flere gårde på Rømø er bygget højtliggende, thi først efter at havdigerne mod nord og øst er bygget i årene 1926–28, har man på Nørrelandet været skånet for oversvømmelser i stærk storm. Kommandørgårdens fundamenter hviler på det naturlige terræn, og op omkring disse er der kastet sand i ca 1 m.s højde og op til 3–4 m.s bredde; kun ikke ud for staldens syd-

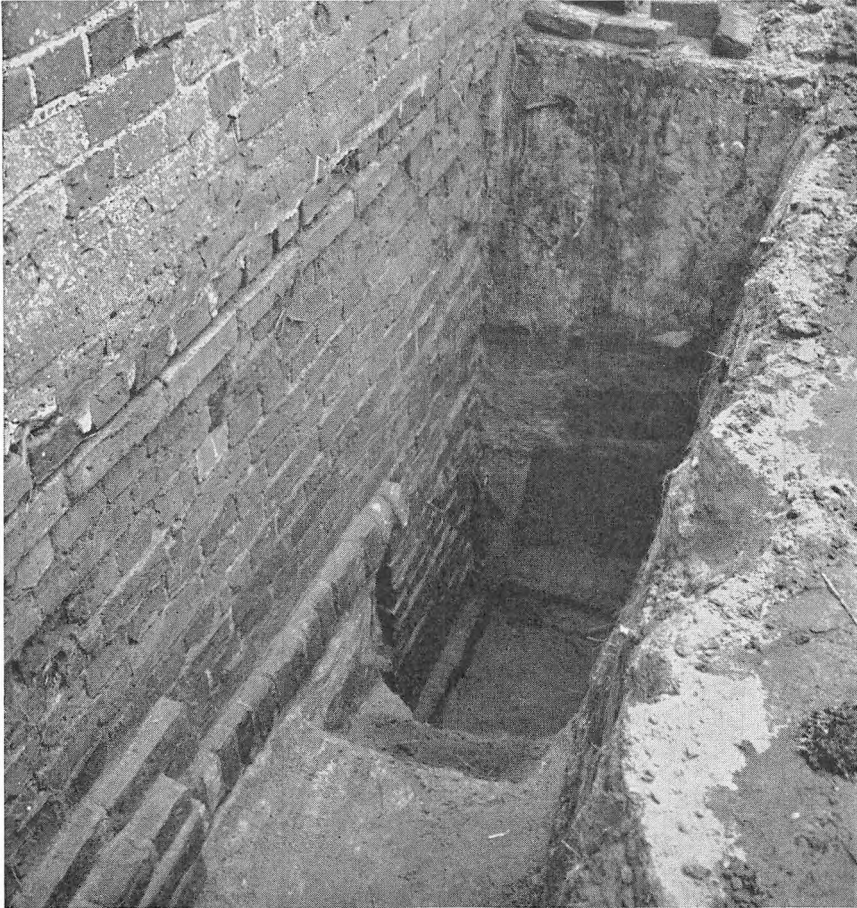

Fig. 6. Fundament under stuehus, nordfacade. (Bjarne Stoklund fot. 1950).

side, hvor det naturlige terræn ligger højere end mod nord og øst, og heller ikke ud for sydfacaden af den brede del af stuehuset, hvor der skulle skaffes lys til bryggeret, der har plads i kælderen.

Under hele den gamle del af bygningen består fundamenterne udelukkende af brændte sten, fornedet aftrappet så den samlede bredde her kan være op til 80 cm. Aftrapningerne er ikke gennemført ensartet for hele bygningen; selv inden for samme facade er der forskelligheder, yderligere fremhævet ved at der under stuehushjørnerne er forstærkninger, der både går længere ud og ned, og som ikke en-

Fig. 7. Fundament under ladens nordfacade. (Bjarne Stoklund fot. 1950).

gang er ens under to sammenstødende facader. Fælles for fundamentene er, at der er anvendt store sten, kun i de underste ret uregelmæssige skifter findes små sten, og her imellem også beglittede.

Under 1830-tilbygningen skifter fundamentet helt karakter. Her er der nederst omtrent i dybde med underkanten af det gamle fundament lagt en række store utilhugne sten af granit, hvorpå murene hviler; kun ved de tidligere udadgående hjørner ligger de nyere kampesten delvis hen over det oprindelige fundament. Kampestenene var

ikke lagt regelmæssigt overalt, f. eks. blev der ved restaureringen fundet brudstykker af en gammel gravsten, hvilket ikke blot skal tilskrives manglende pietetsfølelse, men lige så meget manglen på forekomster af større sten på øen.

Fundamenterne viser ikke blot den tidligere udstrækning af stald og lade, men til dels også indretningen af disse bygninger. Da man i 1830 forlængede udlængerne, blev de gamle vestfundamenter ikke fjernet. De viste, at porten i laden ikke som nu har siddet midt i gavlen, men ud for porten i østgavlen, så den oprindeligt har været en kørelade. Dette bestyrkes yderligere af en murstensbelægning i laderummet langs nordfacaden. Belægningens bredde svarer til portenes bredde og er mod syd, mod det store laderum, afgrænset af et rulle-skifte. Længden går kun til den gamle vestgavl, så den er højst sandsynligt lagt, da bygningen opførtes.

Døren til stalden sad derimod også tidligere midt i gavlen, så man kom direkte ind i staldgangen, „båsgangen“, og havde kreaturerne stående på hver side af denne med hovederne mod ydermurene – en staldindretning, der kendes i hele det frisisk påvirkede område.

De gamle vestfundamenter viste desuden, at der også tidligere havde været forbindelsesmur mellem udlængerne, så der dannedes en lille lukket gårdsplads, dog ikke med en port indtil, men kun med en dør. Denne gårdsplads modsvarer fuldstændigt de små lukkede gårdspladser i mange af de vestslesvigske gårdanlæg. Ligesom i laden fandtes der på gårdspladsen en brolægning, her øverst af sandstensbrudfliser, men derunder en murstensbelægning. Hvad gårdspladsen har været brugt til, ud over at sandet, man strøede på gulvene, opbevaredes her, og at man eventuelt i den koldeste vintertid lukkede fårene herind, er uvist. Under brolægningen var der ikke mindre end to lag aske adskilt ved et sandlag. Om disse skal tolkes som brandlag efter en tidligere gård er tvivlsomt, da der ikke fandtes aske andre steder end netop her. Eventuelt har der været askemødding, der senere er dækket af brolægningerne.

De større sten er foruden i fundamenterne anvendt i de nederste skifter i hele bygningen; i stuehuset kun i soklen, der har et frem-spring for det øvrige murværk, men i udlængerne op til 14 skifter, dog ikke gennemført i samme højde overalt. Til stuehusets nord-

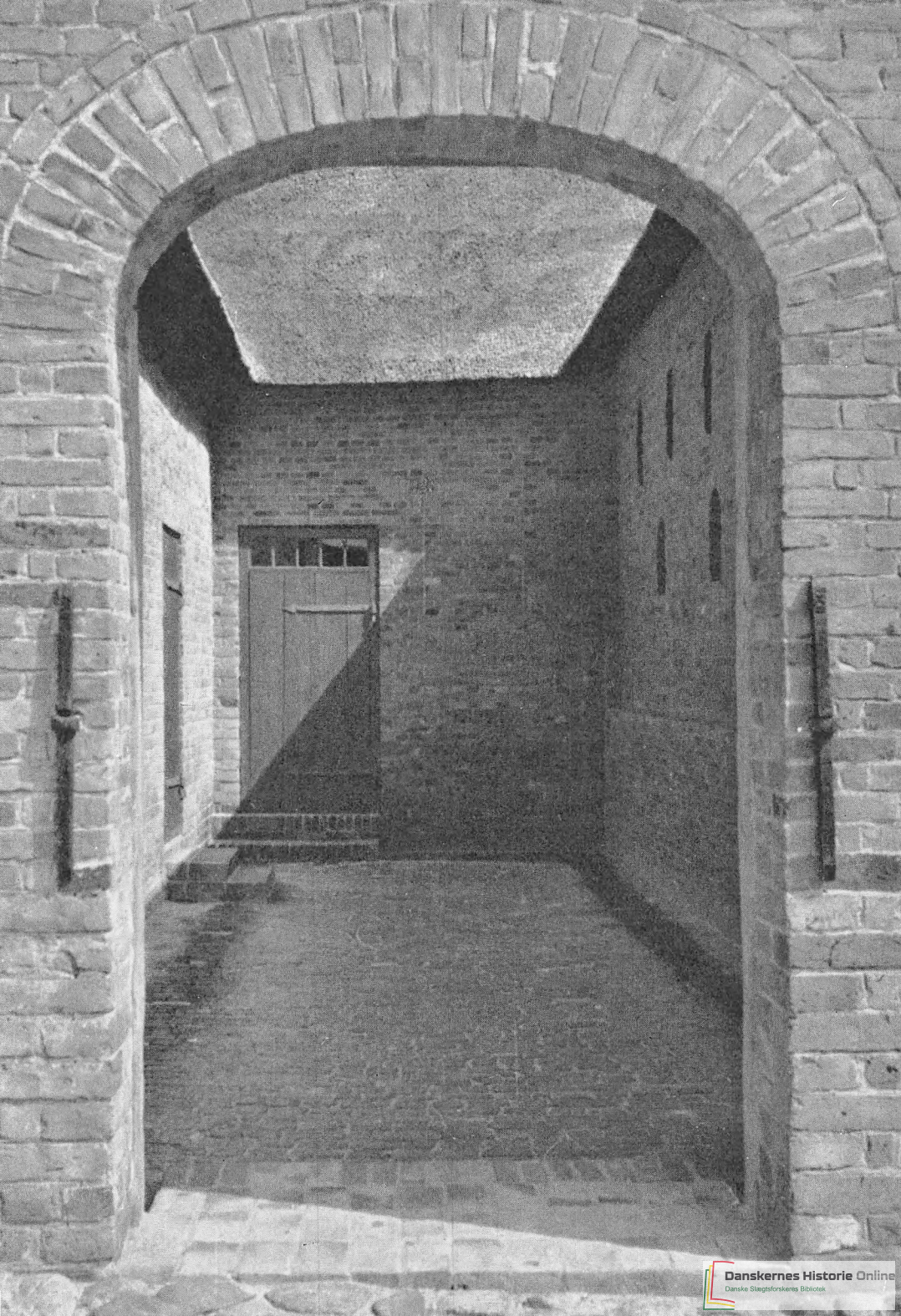
facade og østgavl er der fortrinsvis brugt beglittede sten, mens der til sydfacaden og udlængerne over de store sten er anvendt de mindre røde sten af dansk oprindelse.

Murværket er overalt opført i krydsforbandt med én-stens afslutninger ved hjørner samt ved dør- og vinduesfåse. I ladens østgavl er der dog ud mod tagfladen indmuret strømskifter, d. v. s. skråtliggende sten, der i sammenstødningen med de vandrette stenlag danner trekanter, jfr. fig. 9. Skønt de er noget uregelmæssige, giver de dog en meget fin virkning. Det er det eneste sted på gården, der er anvendt strømskifter, men disse kendes fra andre gårde, også fra Rømø. At de er anbragt på østgavlen skyldes sikkert, at denne gavl var gårdens „ansigt“, thi den var det første man så, når man kom hertil ad opkørslen fra landevejen, der tidligere gik øst om gården og også øst om den øvrige bebyggelse i Toftum. Statelig har gården været, både da den stod i to etager og også efter ombygningen. De høje mure, vinduesnicherne og de kurvehanksbuede vinduesoverdækninger, malet i sort og hvidt – også et frisisk træk – har virket dobbelt iøjnefaldende på baggrund af de omkringliggende lavere bygninger og af det flade land.

1770-bygningen

Det første sikre årstal for bygningen er 1770. Det står på en forgyldt og blåmalet sandstenstavle over indgangsdøren mod nord sammen med navnene: Hans Peter Hansen, Margaretha Hansens og Thade Harcken.¹⁰ Harcke Thadens, Margarethas første mand var død i 1762, og indtil 1767 drev Margaretha selv gården, på hvilket tidspunkt hun igen giftede sig; denne gang med Hans Peter Hansen, der i følge overleveringen skal have været kniplingskræmmer i Tønder, men som man i øvrigt ikke ved noget sikkert om, inden han kommer til Rømø. En betydelig mand har han været, for trods han var tilflytter til øen, blev han i 1772 udnævnt til landfoged²⁰ (herredsfogedens stedfortræder) for Nørland Røm, og allerede så tidligt som i

Fig. 8. Gårdspladsen mellem de to udlænger. (Svend Jespersen fot. 1951).

maj 1771 blev der holdt ting på gården.²¹ Thade Harcken er Margarethas søn af første ægteskab, født d. 20. september 1748.

Den fulde ordlyd af indskriften på tavlen er:

Sacharia^s Pr:a:5 v 11
og han Sagde til mig,
at man Skulde Bygge hende et Hus,
Sinear Land: og det Skal Tilredes,
og Settes derned Paa Sin Grunvuld
HANS PETER HANSEN
MARGARETHA HANSENS
THADE HARCKEN
Anno 1770

Trods det højerestands prægede udseende og trods den usædvanlige grundplan med de to parallelle udlænger i forskudt forlængelse af stuehuset, er der så mange detaljer både i grundplanen og i udsmykningen af stuehuset, der er fælles for hele det frisisk påvirkede område, at man egentlig må forbavses. En gennemgående forstue, ganske vist opdelt, skiller udhusrummene fra indhuset, og fra denne er der direkte adgang til lo og stald mod vest og til kælder og køkken mod øst. Ser man på den blanding af storhed og harmoni, der præger gårdens øvrige rum, forekommer den nuværende opdeling af forstuefagene i en tømmerstue, en loftstrappe og ikke mindre end tre forstuer, hvoraf den ene ikke har direkte lys, som noget sekundært. Endnu en forstue ud over de her nævnte fandtes tidligere, idet et bræddeskillerum delte den sydlige forsænkede del med dørene til stald og kælder fra det nuværende søndre framgulv; dette skillerum blev fjernet omkring 1905 og den mundtlige tradition fortæller intet hverken om dets alder eller udseende.

Det er ikke ualmindeligt med en enkelt tværdeling af den gennemgående forstue, og her falder delingen mellem det søndre framgulv

Fig. 9. Stuehusets nordfacade og ladens østgavl. Langs tagskægget strømskifter. (Lennart Larsen fot. 1958).

Prospere
et bene Sape tibi mihi
ut maui velle de iure beneficii
vener. cano. et de. Sca. G. iuris
et Sca. iuris. G. iuris. G. iuris.
HANS PETER HANSEN
MANSARETHANSENS
BLADE HÆRKEN
ANNO 1770

og den nuværende gang meget naturlig på grund af højdeforskellen mellem disse rum; tilmed indfører loftstrappen sig umærkeligt i helheden.

Opdelingen af den nordlige del af forstuefagene er derimod delvis nyere, idet skillerummet mellem det nordre framgulv og gangen er indsat senere end loftet over rummene er oplagt. Selv om bjælkerne og brædderne her ikke er så fint profileret og tildannet som i den øvrige stuehusdel, må man alligevel betragte denne etageadskillelse som værende mindst fra 1770. Malingen på bjælker og loftsbrædder viser, at da loftet blev oplagt, blev tømmerstuen samtidigt indrettet, for på bjælkerne er der et umalet stykke, hvor skillerummet støder op mod disse. At skillerummet mellem det nordre framgulv og den nuværende gang er opført senere ses af, at kun det ældste farvelag, en grøn maling, findes overalt på loftsbrædderne, mens de to yngste lag maling, en gul og en grå farve, mangler, hvor skillerumsbrædderne, fastholdt mod en liste, støder sammen med loftsbrædderne.

Farverne på det tidligere større forstuerums vægge følger nøje den samme skala som væggen mod tømmerstuen, men på den murede og pudsede væg mod køkkenet er der som inderste farve en grøn, der ikke findes på tømmerstuens væg, så et ældre trin må have eksisteret, men dette går uden tvivl tilbage til 1740'erne. Hvordan den oprindelige bygnings forstue i øvrigt har været kan ikke siges, men da tømmerstuens vestvæg mod loen ikke har forstuens farvelag, har der sikkert allerede i den oprindelige bygning været afskilret et rum, eventuelt en alkove eller et skab på dette sted, i hvert fald uden vindue. Det nuværende vindue til tømmerstuen er ikke som bygningens øvrige gamle vinduer anbragt i en niche og overdækket med en kurvehanksbue, og afslutningerne af murværker ud mod vinduesfalsene er tydeligt afhugget, da der ligger en petring ud mod kanten. Dette forekommer påfaldende, da vinduet har en ret dominerende plads ved siden af indgangsdøren på hvis modsatte side der netop findes et et-rammet vindue af samme type som stuehusets øvrige. Sandsynligvis er vinduet indsat i 1770 i den eksisterende mur og alle

Fig. 10. Indgangsdøren i stuehusets nordside. (Lennart Larsen fot.).

de med kurvehanksbue overdækkede vinduer må stamme fra 1740'erne.

Ydermuren ud for tømmerstuen har samme tykkelse som bygningens øvrige ydermure, mens væggen ud for framgulvet er en halv sten tyndere, så der fremkommer en niche indvendigt, hvori døren er anbragt. Denne sidder dog ikke midt i nichen, hvad man kunne have ventet, hvis væggen fra køkkenet til loen havde været synlig fra samme rum. Den tykkere del af muren bærer ikke spor af en nyere skalmuring, så nichens placering må være den oprindelige.

Tømmerstuens væg mod loen har, indtil rummet sidst i forrige århundrede blev indrettet til karlekammer, stået som blank mur uden puds eller kalkning. Da brugen af rummet skiftede, blev det kalket, først med en blå farve og senere med en hvid, men i forbavsende få lag. Også på vinduet er der meget få lag maling i forhold til andre steder i bygningen, hvor der taltes op til 12 lag ved farveafdækningerne i 1950, men den manglende maling kan skyldes rummets udprægede arbejdsfunktion.

Lys til det større framgulv er som nu kommet gennem vinduet over indgangsdøren, og desuden er der i væggen ind mod køkkenet et vindue, hvis nordlige kant ligger 84 cm fra døren mellem gangen og køkkenet, en placering der i den opdelte forstue giver lys til den nuværende gang. Vinduets bredde har senest været 48 cm, men har oprindeligt været smallere, da stenene i den sydlige vinduesfals tydeligt er afhugget. Da der er brugt kalkmørtel til tilmuringen af vinduet, må den være foretaget ret sent; sikkert samtidig med opsættelsen af en nøddetræsådræt alkove i nørredørns, der senere blev indrettet i en del af køkkenet og nu igen fjernet.

I det søndre framgulv har der været en alkove til tjenestefolkene, et træk der genfindes mange steder på Ejderstedt og i Husumegnen, dog med den forskel, at de der har gået ud i laderummet, mens den i Kommandørgården har gået ind i stuehusdelen, optagende pladsen bag alkoven i sønderdørnssets vestvæg. Forstuealkoven, der har stået til 1920'erne, var i to etager, den nederste lukket med låger som gårdens øvrige, mens den øverste har været åben. Udstrækningen af den ses tydeligt i fundamenterne, men den er ikke genskabt, da alt træværket til den er gået tabt. Alkover i to etager er ikke noget ukendt. I en af nabogårdene i Toftum har der været en, men også fra de

andre vadehavsøer kendes de; f. eks. fra Uttersum på Föhr, dér anbragt i dørnset i et lille hus.²²

I det søndre framgulv findes en morsom lille detaille. Mellem bryggerstrappen og yderdøren mod syd er en mindre del af gulvet lagt af mursten på fladen, og på dette lille stykke helt ind mod østvæggen er en enkelt sten forsænket, så der er fremkommet en fordybning til katens mælk. Dette stammer sikkert ikke fra 1770, men fra et nyere tidspunkt. I følge traditionen er kælderdøren fra det søndre framgulv ikke oprindelig, hvad netop murstensbelægningen der findes på begge

Fig. 11. Udsnit af flisebeklædning i sønderdørns med bibelske motiver indrammet af 2 koncentriske cirkler og med „oksehoveder“ som hjørnemotiv. (Niels Elswing fot. 1951).

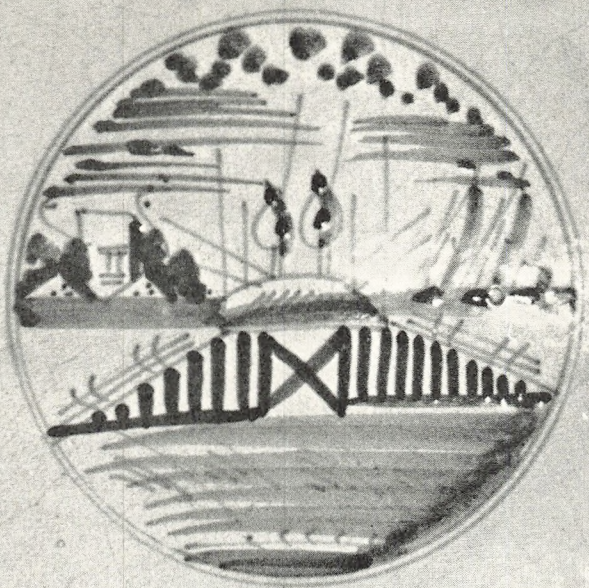
sider af kældertrappen tyder på. Tidligere har man enten benyttet den udvendige kælderdoor i sydfacaden eller trappen i køkkenets nordøsthjørne.

Gulvene i forstuerummene, køkkenet og i bryggerset er ud over det nævnte mindre stykke med murstensbelægning lagt af nordtyske sandstensfliser. Da man ved restaureringen fjernede en senere opsat alkove i gangen, fandt man et solur nedlagt som gulvflise, også af sandsten. Soluret har årstallet 1744, men initialer, der ikke er de daværende ejeres. Om det har ligget på dette sted, siden huset byggedes eller fra ombygningen 1770, eller om det først er nedlagt her, da den senere alkove er opstillet, vides ikke. Der er ikke slidmærker på det af nogen art, men pladen er knækket, og højst sandsynlig har det som følge deraf aldrig været opsat som solur på dets oprindelige bestemmelsessted, men er straks nedlagt som gulvflise. Det er nu opsat over bryggersdøren i sydfacaden.

Som i alle gårde i denne del af landet er ydermurene i stuehusrum og køkken beklædt med fajancefliser, mens de indvendige skillerum overvejende er malede panelvægge. De fliser, der er anvendt i Kommandørgården, har alle med undtagelse af en udbedring om en bilæggerovn, en blå dekoration dels med bibelske motiver dels med landskabsmotiver, indrammet af to koncentriske cirkler og med henholdsvis „oksehoveder“ og „edderkopper“ som hjørnemotiv. I alt er der i gården opsat ca. 4000 fliser. Om det er gårdens ejere, der selv har hjembragt dem, eller om de er kommet til landet med hollandske skibe, der brugte fliser som ballast, hører også til de små problemer, der sikkert aldrig kan løses.

Det oprindelige køkken, der som nu optog hele den nordlige side af den brede del af stuehuset øst for det nordre framgulv samt det vestligste fag af den smalle del, dannede forbindelsesled til husets øvrige større rum. Mod syd var der indgang til sønderdørns, mod øst til den tidligere fem fags pisel på det sted, hvor der ved en senere ombygning blev indsat et skab (jfr. ndf.). Desuden var der dør til nørrekammeret

Fig. 12. Udsnit af flisebeklædning i sønderdørns med landskabsmotiver indrammet af to koncentriske cirkler og med „edderkopper“ som hjørnemotiv. (Ester Kappelgaard fot. 1959).

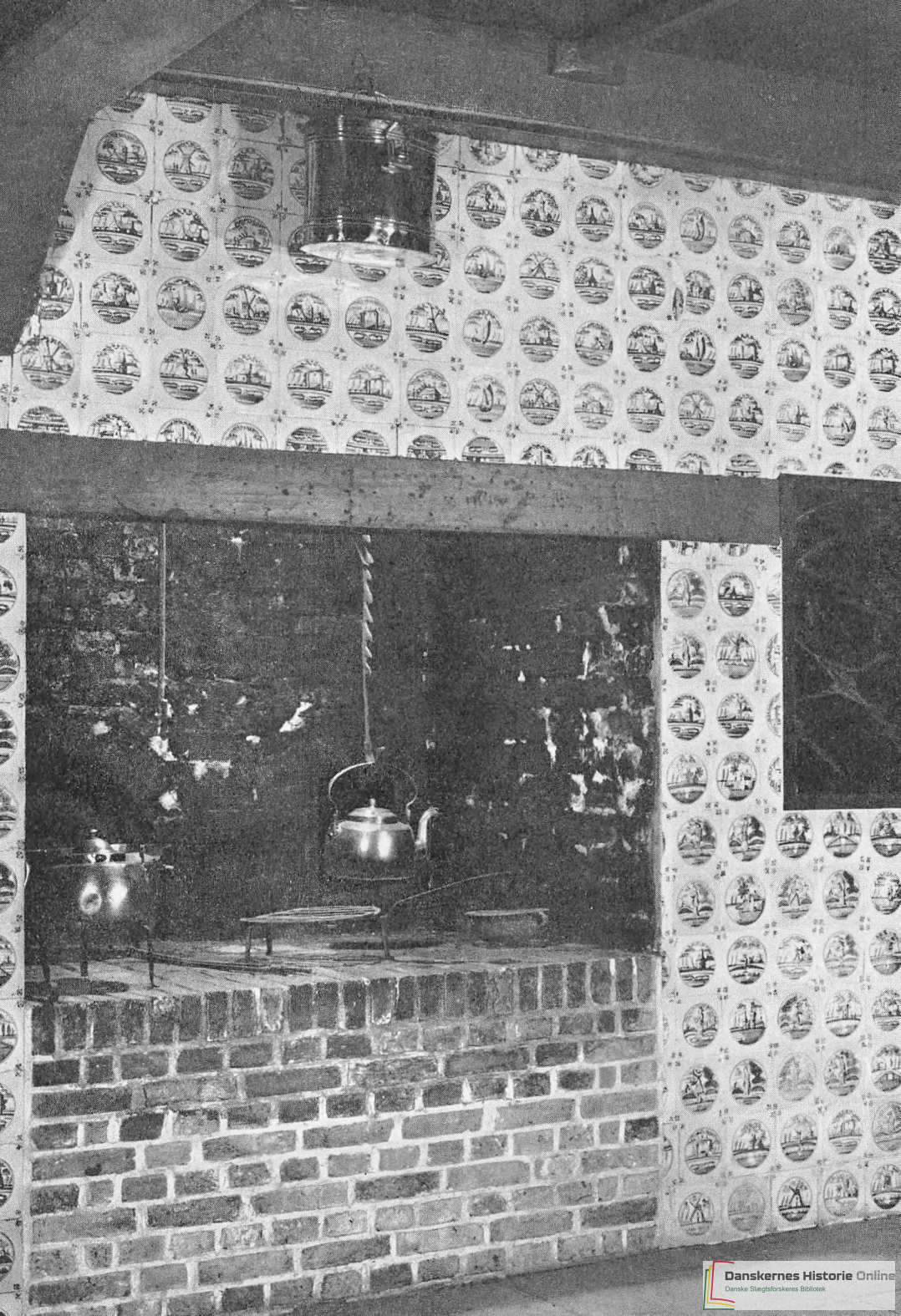

og til kælderen, hvor bryggerset er placeret. Beliggenheden af bryggerset i kælderen er et højerestands træk. Alene det at bygge en kælder er ret fremmedartet på Rømø, for nok kender man kældre i mange bondegårde i andre dele af landet, men på grund af den høje grundvandstand på øen, har det mange steder ikke været muligt at grave blot en halv meter ned. Enkelte steder har man forsøgt det, f. eks. på en gård i Tagholm bygget af pastor Rasmus Neve i 1787,²³ men den kælder der her blev indrettet, har man forlængst måttet fylde op igen. Også brønden i kælderen er et højerestands træk; som regel har man måttet klare sig med en brønd i det fri, oftest anbragt bekvemt både for stald og bryggers, tilsvarende brønden ved sydøsthjørnet af stalden.

I bryggerset findes som normalt en åben skorsten med et ildsted, der blev brugt ved brygning, bagning, slagtning etc. Skorstenspartiet er i hele opbygningen bemærkelsesværdigt. Fra det åbne bryggersildsted i kælderen går skorstenen op parallelt med køkkenskorstenen, så de to aftræk gennem køkkenet har fælles midtervang for højere oppe at forenes til en samlet skorstenspipe over tagrygningen. Til bryggersildstedet slutter sig en bagerovn mod nord samt en kølle ved vestvængen. Kølleindfyringen, der ligger i bryggersets nordvæg 24 cm fra indersiden af skorstensvængen, er en rektangulær åbning på 24 × 33 cm. Selve kølleovnen er af samme dybde som bagerovnsildstedet og 12 cm bredere end indfyringen. Ovnens vanger er ført lodret op i 7 skifters højde for derefter i yderligere 7 skifter at aftrappes ind mod skorstensvængen. I denne er der åbninger, hvor igennem røgen kunne trække ud i den store skorsten, der blev lukket med låger eller kølleporte ud mod bryggerset, når man fyrede i kølleovnen. På sin vej op gennem skorstenen tørrede den varme røg maltet, der var lagt ind på flager højere oppe. I gården her findes lemmen, hvorfra man indlagde flagerne, i køkkenet, mens den tilsvarende lem i lavere byggeri var på loftet, eller flagerne var anbragt over sodstangen, en indmuret jernstang man hængte gryder og kedler op på over ilden, ca. i højde med skorstenshammeren, og man tømte det tørrede malt ud fra selve skorstensåbningen. Den her

Fig. 13. Bryggersildstedet i kælderen. (Niels Elswing fot.).

bevarede køllcovn er den eneste eksisterende på Rømø, men typen kendes i hele den nordlige del af Vestslesvig. At den har fået lov til at stå skyldes sikkert opmuringen af en nyere fast gruekedel foran kølleindfyringen, så man kun har behøvet at tilmure røgaftrækket, der tydeligt aftegnede sig i skorstenens vestvange. Før man havde den fastmurede gruekedel, klarede man sig med en løs kobberkedel sat på trefod eller ophængt i skorstenen i kæder eller i en kedelske over sodstangen. Til bryggersildstedet har der desuden en overgang været en bilægger, der dog må være opsat ret sent. Dens funktion var at opvarme mælkekælderens, men hele indretningen af mælkekælderens øst for det nuværende bryggers er, som navnet mælkekælder også viser, noget nyere. Både skillerummet, der er muret af rå lersten, og indfyringen til bilæggeren, der ligger uden for skorstenen, fastslår dette. D. v. s. at bryggerset oprindeligt har strakt sig over hele den sydlige del af kælderens under sønderdørns.

I køkkenskorstenen er der en ca. én alen høj arne, der udfylder hele skorstensåbningen, men den må være yngre end selve skorstenen, thi i dennes bagvange er der spor efter ikke mindre end tre forskellige opvarmningsmuligheder af sønderdørnset, hvoraf den mellemste udelukker den nuværende arne. Ældst er en muret bue bestående af et rulleskifte omtrent i højde med skorstenshammeren i køkkenet gående fra øst- til vestvange. Om der til denne bue har været tilsluttet en kamin i sønderdørns eller om skorstenen i sin tid har været åben mod stuen og lukket mod køkkenet kan ikke siges. Tilmuringen af åbningen er foretaget med små sten, mens selve buen og bagvangen er muret af store sten.

Fra ombygningen i 1770 stammer sikkert det næste trin, en indmuret støbejernsplade, hvis underkant ligger et skifte under den nuværende arnes overflade. Hele skorstensvæggen i sønderdørns har en fuldstændig regelmæssig flisebeklædning om denne plade, svarende til fliserne på ydervæggen i dette rum. Pladen ligger omtrent glat med skorstensvangens nordside mod køkkenet, og den derved fremkomne niche i sønderdørns er ligeledes beklædt med fliser, kantet af

Fig. 14. Køkkenildsted. Til højre lemmen hvor man indlagde flagerne med malt. Motivet på fliserne er landskaber indrammet af to koncentriske cirkler og med „edderkopper“ som hjørnemotiv. (Lennart Larsen fot. 1958).

en træliste, der er profileret og malet som rummets øvrige 1770-udsmykning. Selve støbejernspladen, der muligvis er af tysk fabrikat, bærer årstallet 1662, de sidste to tal dog noget utydelige. Denne form for opvarmning hører hjemme i Rhinegnene og Nederlandene, men forekommer som undtagelser også i Danmark.²⁴ Allerede før midten af 1600-tallet var som tidligere nævnt forbindelsen med Holland og Tyskland begyndt gennem hvalfangsten, og muligt er denne plade hjembragt af tidligere ejere af stedet og kan have været anbragt i den gård, der lå her før 1740'erne.

Yngst er bilæggeren. At den er opsat senere fremgår tydeligt af den række halve manganviolette fliser, der sidder langs hele kanten af ovnen; men hvornår den er opsat kan kun blive en skønssag, da de to typer fliser er fremstillet inden for samme periode. Bilæggeren, der er større end de normale ovne, 71 cm lang og 47 cm bred, stammer uden tvivl fra Tyskland. Dens udformning viser, at den må stamme fra slutningen af 1700-tallet eller begyndelsen af 1800-tallet. På forpladen står øverst et F og derunder en kvindefigur bærende kors og kalk samt indskriften Fides (troen), alt indrammet af ornamenten yderst afgrænset af en perlesnor. På sidepladerne, der er ens, findes en gengivelse af en af hyrderne, der priser Gud samt indskriften: Herr lässest du. Ev. Luc. II v 20, indrammet af ornamenten svarende til forpladens. At indskriften er tysk bestemmer dog ikke ovnens tilblivningssted, for til de nordiske jernstøberier indkaldtes tyskere, hvilket prægede produktionen meget.

Kommandørgårdens køkken er trods den ikke rektangulære form velproportioneret. Det er næsten symmetrisk opbygget, idet længden af trapperum og alkove mod vest svarer til længden af tilbagetrækningen af den smalle del af gården og kældertrappens fremspring mod øst. Kun det brede skorstensparti er anbragt skævt i rummet.

Omkring 1830 blev den nordvestlige fjerdedel af rummet delt fra til et nørredørns (jfr. ndf.), og alkove og trappe ved vestvæggen fjernedes. Så sent som i 1930'erne blev yderligere et lille køkken i det nordøstre hjørne indrettet, og for at få lys til det nu meget førmindskede store køkken blev kældertrappen fjernet og et nyt vindue udhugget i nordvæggen. Efter nedtagningen af alkove og trappe mod vest blev vestvæggen beklædt med fliser, hvilket tydeligt er en nyere

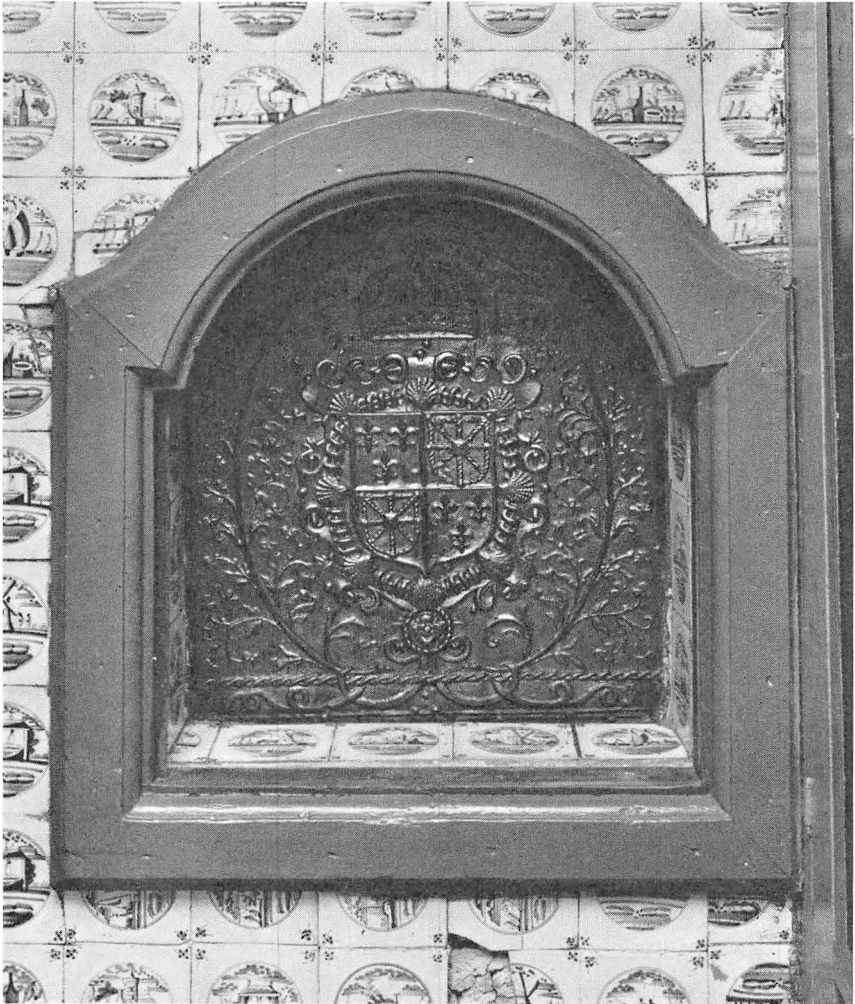

Fig. 15. Støbejernsvarmeplade i sønderdørns. Pladen sidder i køkkenskorstenens bagvange mellem bilæggeren og alkoven mod øst. (Niels Elswing fot. 1949).

opsætning end i det øvrige hus, da fliserne både varierer i mønster og farve. Her findes foruden blå landskabsmotiver, indrammet af en cirkel og med „edderkopper“ som hjørnemotiv, også fliser tilsvarende udbedringen om bilæggeren i sønderdørns, manganviolette landskabsmotiver med indadgående hjørner og rosetter.

I løbet af forrige århundrede er hele loftet over det store køkken

udskiftet, men mundtlig tradition samt mærker i gulv og loftsbjælker viser den oprindelige indretning så tydeligt, at man med sikkerhed igen har kunnet fjerne nyere skillerum. Spor i malingen på de to nordligste fritliggende bjælker i køkkenet har en afstand til vestvæggen svarende til en alkovebredde. Længst mod nord, bag det oprindelige et-fags vindue øst for indgangsdøren, har der været en trappe til loftsetagen modsvarende trappen i den før omtalte gård i Segelsbüll, og syd for den en alkove. En loftstrappe på dette sted er overflødiggjort ved ombygningen i 1770 og måske allerede dengang nedlagt, og rummet er indrettet som skab.

I køkkenets østvæg var der i 1770 ved siden af døren til nørre kammeret en dør til piselen, der dengang var på fem fag, og mellem denne dør og skorstenen i sydvæggen et skab, der var sammenbygget med alkoven mellem sønderdørns og piselen. I sydvæggen øst for skorstenen er der nu dør til oldefars kammer, der blev indrettet i 1832 (jfr. ndf.).

At man tilsyneladende inkonsekvent har bibeholdt en nyere ombygning, indretningen af oldefars kammer og afkorting af piselen til fire fag, skyldes, at der kun er bevaret ca. en meter af det panel, der dannede væggene i piselen på fem fag. Denne rest står som væg mellem nørrekammeret og et skab, der blev indrettet samtidig med ombygningen af rummene i 1832.

Køkkenmalingen er domineret af de marmorerede skabsdøre, skorstenslemme og dørfyldinger i blå, røde og hvide farver på en mørkere brun bund, mens bjælker er brune med blå staffer. Loftet fremtræder nu ensfarvet brunt, da det som tidligere nævnt er udskiftet.

Under 1770-malingen ligger en tidligere ensfarvet blå farve fra 1740'erne, dog ikke på skorstensskab eller hjørneskab, der under den nuværende rokokodekoration har en ældre barok maling i brune farver.

Over døren til sønderdørns står malet i gult:

Her æder ieg mit brød, her tager ieg den lykke,
Som Gud mig unde vil mod mangens onde tycke,

Fig. 16. Standur i køkkenet. På den lille runde skive over den egentlige urskive står: Hans Hansen, Ballum, 1770. (Niels Elswing fot. 1951).

Stichting tot Nut van 't Oord. In 1808 is de
Kerk van St. Petrus en Paulus aan de
Kerkhof van St. Janskerk. En de

Stat Huus ved Herrens hielp, agt ingens onde Øye,
Thi den misundte Jord sig lykksom lader Pløye,
Fryct Gud, haf Sandhed kiær, Elsk din Næste, hvo hand er,
Er hand Fattig, Gud er Riig, Kiend dig selv, Gud hielper dig.

Disse linier er ikke, som det meste på gården, typisk vestslesvigske. Spredt over hele landet findes tilsvarende indskrifter; f. eks. er der på en gård i Voer herred, Århus amt²⁵ et tømmerstykke, nu indsat som løsholt i facaden, som bærer en indskrift dateret 1777, der, omend den ikke er helt enslydende hermed, dog har samme mening.

Af bemærkelsesværdigt i køkkenet findes desuden mellem døren til sønderdørns og skorstenen et vægfast dobbeltur, hvis skive mod køkkenet er signeret: Hans Hansen, Ballum, 1770. Den anden skive vender ind mod sønderdørns og har foruden minut- og timeviser også dato- og månedsangivelse, og i en halvrund skive over den egentlige urskive ses månens stilling. Det er desuden et spilleur, oprindeligt med tolv melodier, hvoraf dog kun de syv er tilbage. Mod køkkenet er standurets kasse malet svarende til det øvrige træværk i rummet, men mod dørnset er det sortmalet med forgyldte bladornamenter, en dilettantisk efterligning af Régencetidens kineserier. Den maling, der nu findes på uret mod sønderdørns er en overmaling af den oprindelige. Uret havde tidligere en mørkeblå bundfarve og var ligeledes dekoreret med forgyldte bladornamenter, der dog var elegantere og sikrere udført end den nuværende, men desværre ødelagt så meget, at overmalingen måtte bibeholdes.

Sønderdørns, gårdens fornemste rum, har, inden nørredørns blev indrettet i en del af køkkenet, været det daglige opholds- og soverum. Tidligere fandtes der her to alkover, en i hver tværvæg, men da det nuværende oldefars kammer indrettedes, fjernedes den østlige, og kun den vestlige blev tilbage. Den har været benyttet af gårdens ejere, og også det mindste barn sov her. I malingen i den sydlige ende af alkoven fandtes der ved malerafdækningerne spor efter en barnekøje på tværs af den store alkove, ca. midt mellem dennes bund og loft –

Fig. 17. Vægfast ur i sønderdørns. (Niels Elswing fot. 1951).

et træk der genfindes flere steder i gamle gårde i den sydvestlige del af Jylland.

Skønt stuen er domineret af malingen fra 1770, findes der dog også dekorationer fra den ældste gård her. Disse dekorationer har gennem de nu godt 200 år stået delvis synlige, i øvrigt det eneste sted i bygningen ud over 1716-døren og tildels et hjørneskab i køkkenet, der har afdækkede nu synlige malinger, der er ældre end 1770. Det gælder endda kun loftsdekorationernes midterfelter, visende de fire årstider, symboliseret skiftevis ved mands- og kvindefigurer, indrammet af rigt varierede kartoucher. De halvcirkelformede landskabsbilleder, der nu findes som afslutning i begge ender af hvert fag, må derimod være samtidige med stuens rokokodekoration fra 1770, for dels er der under disse et ensfarvet blå farvelag, der ikke findes under midterfelterne, dels ligner malemåden og motivvalget, det højstammede enligstående træ, i endefelterne de øvrige bemalinger fra 1770.

Loftsbrædderne har, hvad også den tidligere omtalte gulvmaling på deres overside viser, ligget urørt siden opførelsesåret. Udstrækningen af stuen har været den samme som nu, men ud over midterdekorationerne med den dyblå ensfarvede maling omkring samt bjælkernes og dørenes ligeledes blå maling med røde staffer kan der ikke med fuldstændig sikkerhed siges noget om udsmykningen af rummet. Ganske vist er der både på øst- og vestvæggene under den nuværende 1770-maling en ældre barok maling, hvis dekorationsfelter alle sidder over dørhøjde. Det er landskabsmotiver, indrammet af en rød kontur, svarende til bjælkernes og dørenes staffer, men der findes kun brudstykker af dekorationen, da enkelte brædder tilsyneladende er flyttet, og en del nyere er indsat. Meget taler dog for, at resterne af disse ældre panelvægge står på deres oprindelige pladser. På bagsiden af de gamle brædder mod det blå kammer findes en ældre, nu overmalet dekoration, bestående af lodrette felter skiftevis marmorerede og ensfarvede blå, modsvarende en ældre bemaling af nørrekammeret, her også i blå farver med marmoreringer i blå, hvidt og rødt, men det er udelukket, at den nuværende glatte væg mellem sønderdørns og det blå kammer oprindeligt kan have været væg mellem piselen og nørrekammeret, da denne væg, som det endnu ses på det bevarede stykke mod skabet i køkkenets sydøsthjørne, er opsat af profilerede brædder,

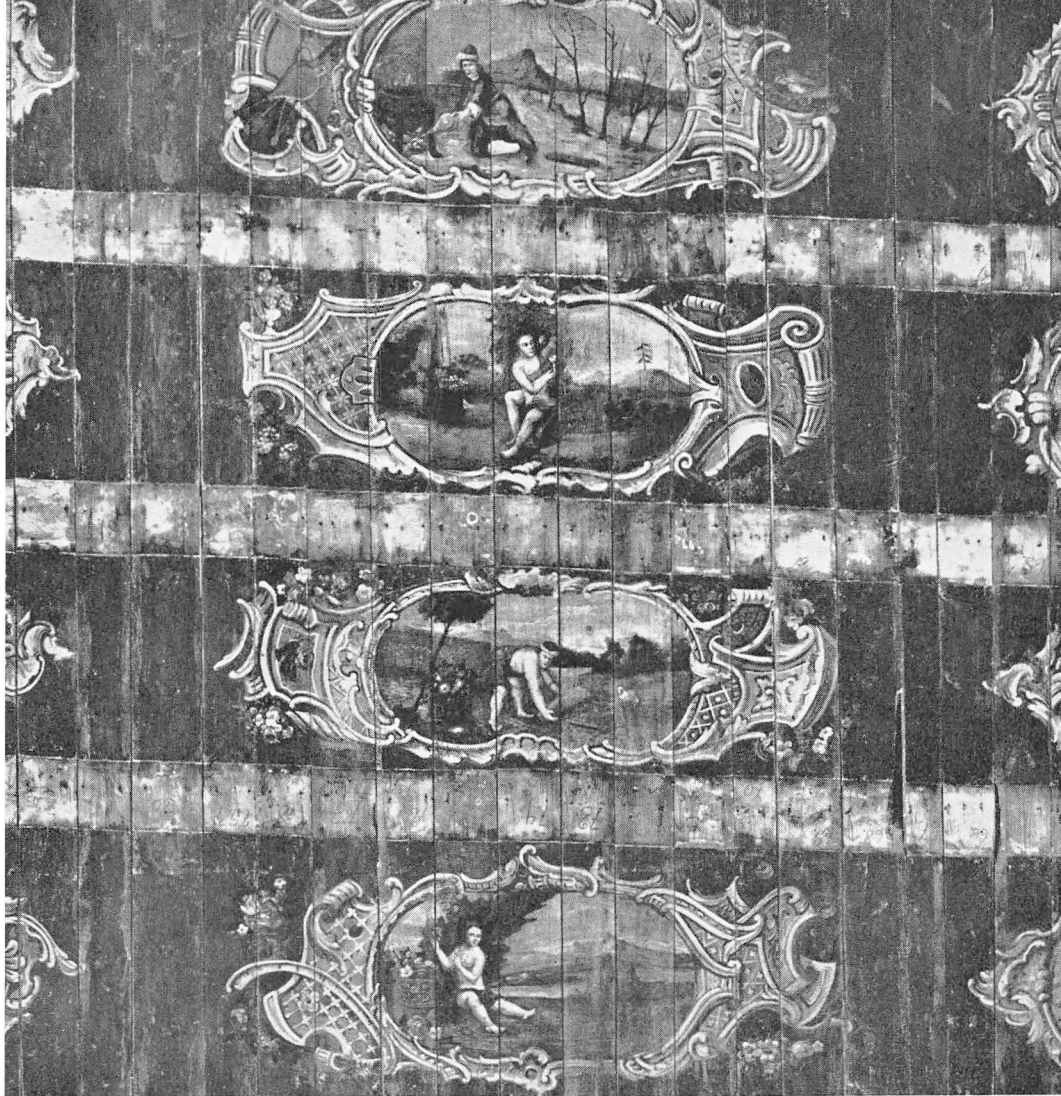

Fig. 18. Loft i sønderdørns. Midterdekorationerne malet i 1740'erne, de halvrunde felter ved siderne malet i 1770. Midterfelternes motiver viser årstiderne symboliseret ved kvinde- og mandfigurer. Øverst i billedet vinteren. (Niels Elswing fot. 1951).

én på to. Den mulighed, at panelvæggen kan have stået i loftsetagen, foreligger også, men en eventuel flytning fra den øverste etage ville uden tvivl have givet en fuldstændig ombytning af brædderne. Visse dele af sønderdørnsvæggen viser sammenhængende billedfelter, og

Fig. 19. Fra vestvæggen i sønderdørns. Den tidligere barokke dekoration fra 1740rne ses under 1770-malingen. (Niels Elswing fot. 1951).

Fig. 20. Vægmaleri på vestvæggen i sønderdørns forestillende Faraos datter ved Nilen. (Lennart Larsen fot. 1958).

da de brædder, der har dekoration på begge sider tilmed findes på stykket ind mod det blå kammer, må det anses for højst sandsynligt, at de tidligere barokke vægmalerier har hørt sammen med loftet fra 1740'erne.

Den forandring, der i 1770 er sket i sønderdørns, er først og fremmest tilkomsten af de rige bemalinger, men også selve alkovedørene er nylavede. Deres fint buede over- og tværrammer i forbindelse med dekorationernes festlige farvevirkning får hele rummet til at virke lysere og lettere, selv om det stadig er en blå farve, der binder dekorationerne sammen. Linievirkningen fra alkovedørene er ført videre som indramning om hovedmaleriet på vestvæggen: Faraos datter ved Nilen, der finder Moses i sivkurven. Dette motiv genfindes i flere malinger fra 1700-tallet. På Amagermuseet i St. Magleby er det brugt som vægdekoration, dér malet på lærred, og på et skab, der nu findes i Nationalmuseets 3. afd.²⁰, er det det ene af de fire fyldingsmalerier, der er på lågerne. Desuden genfindes motivet i Borgmestergården i „Den gamle by“ i Århus og også inden for kirkemalerierne ses det som motiv på forskellige pulpiturer. At der har været et fælles forlæg til disse billeder er der ingen tvivl om; i hovedtrækkene, men ikke i enkelthederne, svarer de til hinanden, i detaljerne dog finest udført på det mindre fyldingsmaleri på skabet, der tilhører Nationalmuseets 3. afd. Dette skabs øvrige dekorationer, både på dørene og på endevæggene, har alle bibelske motiver, og på alle disse fremstillinger er der i baggrunden for figurerne det karakteristiske høje træ, der også findes i alle landskabsmotiverne på dørfyldingerne i sønderdørns og i de halvrunde loftsmalinger ud mod rummets sidevægge. En undtagelse danner alkovelågerne, hvis motiver er hentet fra Tobias' bog, i alt 8 billeder, begyndende på vestvæggen og afsluttet på østvæggens alkove, men også på to af disse ses et højt træ voksende frit op over den omkringliggende bebyggelse og vegetation.

Hele rokokotidens ynde er koncentreret i de rocailler, malet i blå og hvide farver, der indrammer døren til det blå kammer og ligesom indleder dette lille rums udsmykning. Overalt i kammeret, på døren, loftet og hele alkoveforsiden, genfindes rocaillerne som det eneste motiv, dog stærkt varieret fra fylding til fylding. Den kraftigt markerede vandrette deling, fremkommet ved at lågerne ikke går til

Fig. 21. Sønderdørns. I baggrunden indgang til det blå kammer. (Niels Elswing fot.).

gulvet som i sønderdørns, ophæves ved forskydning af de lodrette linier i træværket og forøger mulighederne for variation af rocaillerne, samtidig med at rummet kommer til at virke lavere.

Sydsiden af den smalle del af stuehuset er nu opdelt i et to-fags kammer, oldefars kammer, den almindelige betegnelse for aftægtsstuen på Rømø, og i en fire-fags pisel, gårdens storstue. Det er dog en opdeling af nyere dato end 1770. Ved placeringen af aftægtsstuen mellem dørns og pisel, hvorved opvarmningsspørgsmålet af aftægtsstuen blev løst ved beliggenheden op mod køkkenskorstenen, er den gamle Rømøtradition dog fulgt. Den oprindelige pisel på fem fag har aldrig kunnet opvarmes, da der i forlængelse af sønderdørnsalkoven og -skabet fandtes endnu et skab med låge mod køkkenet, der ud-

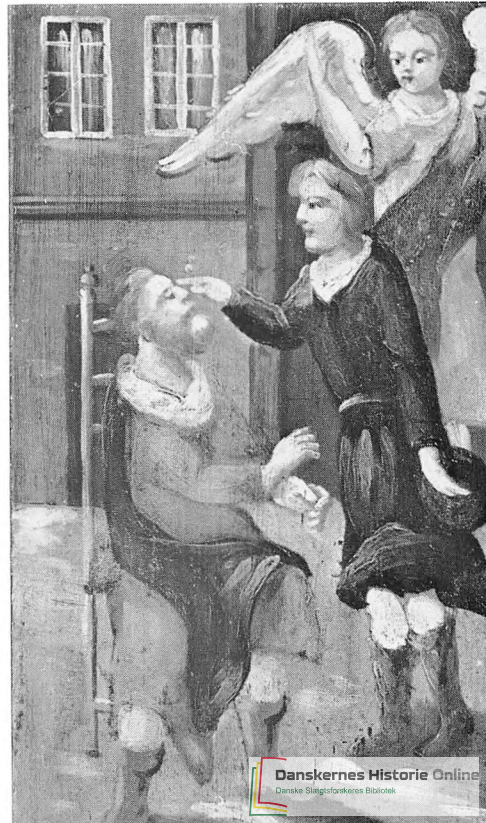
fyldte hjørnet ved skorstenens østside. Der er intet mærkeligt i, at man ikke kunne opvarme piselen. Kun ved begravelser, bryllupper og lignende, hvor mange mennesker var forsamlet, brugtes dette rum, ellers tjente det som opbevaringssted for skabe, kister o. s. v., en benyttelse der kendes fra det ganske land.

Afdækningerne af loftsmalingerne viste, at den oprindelige pisel på fem fag var bibeholdt i 1770, da hele det ensfarvede blå loft fra 1740'erne blev malet med en grøn bundfarve, og i hvert fag blev der indsat to felter, marmoreret i blå og røde farver på en hvidgrå bund indrammet af en rød kontur og ved enderne afsluttet med rocailler i hvidt. Bjælkerne fik samme grønne bundfarve som loftet, og også dørene, hvoraf nu kun én sidder på sin oprindelige plads, døren til ligstuen i gårdens nordøstlige hjørne, blev malet i farver og motiv som loftet.

Den første overmaling af dette loft viser en opdeling, hvor alkoven og skabene ind mod sønderdørns blev bibeholdt; den nordlige væg placeret skråt, således at gangen nord for oldefars kammer udvidede sig mod piselen, medens døren mellem køkkenet og piselen bibeholdtes. Dette første oldefars kammer var på godt et fag, og kun denne del af loftet fik en ensfarvet brun overmaling uden om de marmorerede felter, mens resten af piselloftet stod med 1770-malings grønne bundfarve. Ved indretningen af kammeret må det vestligste vindue i den smalle del af stuehuset være indsat. Det kaldes stadig det „nye vindue“, selv om ingen mere husker, hvornår det blev indsat, men det er tydeligt nyere, for ligesom tømmerstuens vindue ligger det glat med murværket uden niche og uden den kurvehanksbuede overdækning. Desuden savnes også jernbeslag til indlægning

Fig. 22. Alkovelåge i sønderdørns med malede illustrationer til den apokryfe Tobias' bog. For oven til venstre begraver den fromme Tobias en jøde, der er blevet dræbt af en hedning (Tobias' bog 2. kap. 3. vers). For oven til højre ses Tobias' fader, den ældre Tobias, i søvn uden for huset (2. kap. 9.–11. vers). For nedentil venstre tager den unge Tobias afsked med sine forældre, den ældre Tobias og Anna. Han ledsages af en følgesvend, som viser sig at være en engel (5. kap. 5. v.). For nedentil højre passerer Tobias og engelen en flod på rejsen. De skal hente sølv „hos Gabael i Rages i Medien“ (6. kap. 1.–5. v.). Se også fig. 23. (Lennart Larsen fot. 1958).

af vandrette stænger i dette vindue, hvilket findes i piselens øvrige vinduer.

Næste overmaling viser den udvidelse af kammeret, der findes i dag. Alkoven mod sønderdørns blev fjernet, og kun skabet ved dets nordende stod tilbage, dog afkortet i dybden. Østvæggen flyttedes hen under bjælken mellem det vestligste gamle vindue og det nye vindue, så bredden af kammeret blev to fag, og mod nord udvidedes det, så væggen mod køkkenet omtrent flugtede med skorstenens forkant. I hjørnet mellem kammeret, piselen og nørrekammeret indrettedes et skab med låge mod køkkenet, og kun på det lille stykke væg mellem nørrekammeret og skabet er den oprindelige pisel-panelvæg fra 1740'erne og med 1770-malingen bevaret, en ensfarvet grøn maling, dog noget mørkere end loftets bundfarve.

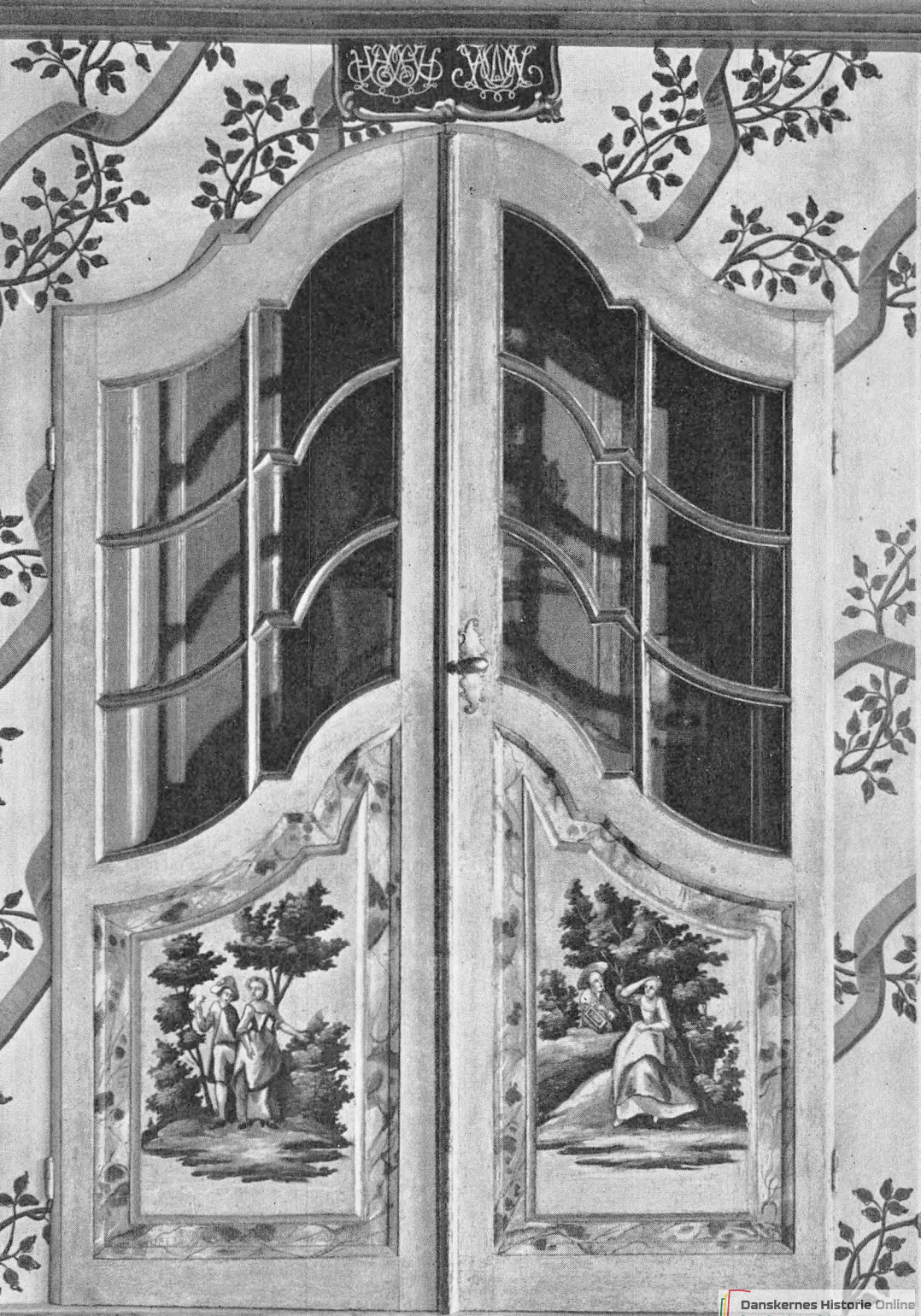
På det tidspunkt oldefars kammer udvidedes, udskiftedes panelvæggene i de resterende fire fag af piselen med et andet panel, dog også fra 1770, og uden tvivl maledes loftet hvidt samtidigt hermed. D. v. s. at loftet med de marmorerede felter, der blev afdækket ved restaureringen af gården, oprindelig ikke har hørt sammen med det glatte piselpanel, men de to dele er kun samtidige med hinanden. Det glatte panel er dekoreret med sammenslyngede bånd- og bladranker i røde, grønne og brune farver på en hvidgrå bund. At dette også stammer fra 1770 viser de spejlmonogrammer af HPH og MH, gårdens ejere i 1770, der findes over ligdøren i rummets østgavl. Spejlmonogrammerne står forgyldte på en sort bund, på de tre sider indrammet af rocailler. At panelet tydeligt er flyttet fremgår både af det brud i den ellers ensartede dekoration, der findes på stuens nordvæg, samt af panelstykket over døren til oldefars kammer, hvor

Fig. 23. Fyldinger fra alkovelåge i sønderdørns med fortsættelse af beretningen om Tobias. Tobias har friet til Raquels datter Sara, hvis tidligere ægtemand er blevet dræbt i brudesengen af en ond ånd. Ved at bede og ved at tilbringe natten i kyskhed besejrer han ånden – billedet for oven til venstre (Tobias' bog 8. kap. 1.–4. v.). For oven til højre: tjenestepigen kommer for at se, om Tobias er i live (8. kap. 11.–14. v.). For neden til venstre: Tobias modtager Gabaël (9. kap. 1.–3. v.). For neden til højre: efter sin hjemkomst sprøjter Tobias fiskegalde i sin faders blinde øjne og gør ham seende (11. kap. 6.–11. v.). Niels Elswing fot.).

rankemotivet er drejet 90 grader i forhold til den øvrige væg, men dækket med et ensfarvet bræt ved opsætningen, og ikke mindst af et bræt, der har været det øverste stykke af panelet omkring ligdøren. På dette findes et sort felt med en forgyldt krone, ligeledes indrammet på de tre sider af rocailler, tydeligt overdelen af feltet med Hans Peter Hansens og Margrete Hansens initialer i spejlmonogram. Brættet blev ved restaureringen fundet indsat som revle i døren mod tømmerstuen, slået på denne med den dekorerede side indad og derved skånet for overmaling. For en snes år siden blev panelet om ligdøren fjernet og kun brættet med spejlmonogrammerne bevaret, men dette sammenholdt med ældre fotografier har givet mulighed for med sikkerhed at rekonstruere panelstykket om ligdøren. Dette panel samt et bræt på hver side af døren mod oldefars kammer er de eneste stykker i rummet, der går til gulvet. Under den øvrige del af panelet findes et ensfarvet mørkebrunt fodstykke, mens der på ydermurene under fliserne er en bred marmoreret fodliste i grå og blå farver svarende til indfatningen om døren til oldefars kammer.

Profileringen af denne indfatning er præget af barokken, ikke helt den samme som i sønderdørns, men meget nær denne, mens dørpladerne, både den ydre og indre ligdør og døren mod oldefars kammer, er fra rokokotiden. Disse tre døre må, ligesom sønderdørnsalkoverne, stamme fra ombygningen i 1770, da form og profilering er den samme på alle nævnte døre, selv om dekorationerne på de nuværende pisedøre, romantiske hyrdescener malet i blå, gule og hvide farver på en hvidgrå bund ikke svarer til husets øvrige dekorationer. Den oprindelige placering af dørene er derimod mere problematisk, dog kan der ikke være tvivl om, at den nuværende yderste ligdør altid har været anbragt på denne plads, da farvelagene på dens yderside nøje følger de forskellige overmalinger af den nordlige forstuedørs yderside. Den indvendige ligdør må derimod sikkert altid på grund af dens tilpasning i panelet under spejlmonogrammerne have hørt til rankepanelet. Tilbage bliver den nuværende dør mellem pisel og oldefars kammer, der i størrelse og form svarer til den udvendige lig-

Fig. 24. Indvendig ligdør, flyttet hertil i 1832. I spejlmonogram står H P H og M H. (Niels Elswing fot. 1951).

dør, mens dekorationerne på den afviger lidt i farve og malemåde. Muligt har den, før rankepanelet blev flyttet til piselen, siddet som indvendig ligdør, hvis der har været en sådan, men lige så sandsynligt er det, at den har hørt til rankepanelet, for ud over dobbeltdøren har der oprindeligt været endnu en dør til det rum, det har været opsat i, thi på panelets bagside mod oldefars kammer er der i det ældste farvelag, der stammer fra før flytningen, et umalet stykke på de lange brædder ved døren, der kun kan tolkes som spor efter en tidligere dørindfatning. Ingen af de to indvendige rokokodøre har dekoration på den modsatte side, så begge døre har oprindeligt ført ud til birum. Fyldningernes billeder har gennem alle de forløbne år været skånet for overmaling, mens rammetræet og sprodserne i rudepartierne har været malet flere gange.

Selve rankepanelet har også været overmalet, dog ikke med en ensfarvet maling som det meste af det øvrige træværk på gården, men med en stivere og tungere opmaling af motivet end den oprindelige nu afdækkede. Hvornår overmalingen er foretaget kan ikke siges, men uregelmæssighederne i den nuværende panelvæg tyder på, at det er sket inden flytningen. Hvorfra panelet er flyttet kan heller ikke siges med sikkerhed. Højst sandsynligt har det været anvendt i et loftskammer, for ligesom der er mundtlig tradition om en fem fags pisel, er der også tradition om et loftskammer, hvor den himmelseng, der nu står i ligstuen, skulle have stået. I østgavlen over piselen er der to vinduer, og bag disse findes efter 1770 den eneste mulighed for at få lys ind til et loftskammer. For at komme op i dette, har man ikke alene kunnet benytte trappen i gangen og skullet gå over det åbne loftsrum, men fra nørrekammeret mellem ligstuen og køkkenet har der gået en trappe op på det sted, hvor der senest har været indrettet et skab, som sammenbygget med en alkove ved nørrekammerets østvæg optog hele denne væg. Over dette skab samt over den nordligste del af alkoven er loftsbrædderne nyere, mens de fra den sydligste del af ligstuen fortsætter et fag ind over nørrekammeret. Megen plads til en trappe har der ikke været, men tilsvarende beliggenhed og plads, mindre end halvanden kvadratmeter, til en trappe til et loftskammer kendes fra Altfriesisches Haus i Kejtum på Sild,²⁷ og også her står dekorationerne af loftskammeret fuldt på højde med stuerummenes,

ligesom udsmykningen af et loftskammer fra Kongsmark på Rømø, Tønder Museum ejer, er af en høj kvalitet. Ganske vist bærer hanebåndene over Kommandørgårdens loftsrum ikke spor efter maling, men enten kan de have været beklædt, eller loftet kan have ligget under hanebåndene. Højden af det oprindelige panel, der er den nuværende panelhøjde i piselen, hvortil skal lægges bredden af det bræt med kronen, der oprindeligt har siddet over navneskjoldet, svarer til højden under hanebåndene.

Den tanke, at rankepanelet kan have været forstuepanel, ligger nær, da også højden i det nordlige framgulv svarer til panelhøjden, og anbringelsen af navneskjoldet mellem den nuværende gang og det søndre framgulv synes mere naturlig end placeringen i et birum på loftet. Denne mulighed udelukkes dog, da malerafdækningerne har vist, at det nuværende panel mellem de to forstuerum har stået på dette sted, inden opsætningen af en alkove i gangen, hvilket er, som der senere nøjere vil blive gjort rede for, sket samtidig med udvidelsen af oldefars kammer og flytningen af rankepanelet til piselen. I øvrigt findes der paralleller til en forstueplacering af en rigt udsmykket dør. Indtil for kort tid siden kunne dette ses i Tetenbüll på Ejderstedt,²⁸ dér dog endnu rigere udstyret med udskæring.

At piselen på de fire fag med rankepanelet og det hvide loft har virket lysere og venligere end 1770-panelets grønne maling, er der ingen tvivl om, og dette har igen været lettere og festligere end det oprindelige rum fra 1740'erne, hvor den mørkeblå farve fandtes overalt. Mærkeligt er det, at en blå farve oprindeligt har domineret både opholds- og festrøm så kraftigt, da blå netop hørte til sørgedragten på Rømø, hvor den ellers så festlige røde „pi“ blev dækket af et skørt i dybe blå farver, og både ærmer, hoved- og skuldertørklæde var holdt i alle afskygninger af blå, men endnu mere studser man over, at det rum, der stadig kaldes ligstuen, i 1770 blev malet i en zinnoberrød farve, da rødt var den eneste farve, der absolut ikke måtte findes i kvindernes sørgedragt. Uforståeligt er det at navnet „ligstue“ er heftet på det lille kammer i østgavlen nord for piselen og med indgang fra denne. I mindre gårde blev piselen anvendt som ligstue, mens der i de større gårde ofte var et rum på ca. tre fag yderst ved gavlen, øst for piselen. Dette gavlrøm bar navnet „ligstue“, og i

dets østgavl fandtes ligdøren, som i Kommandørgården findes i piselens gavl. Ligdøren brugtes kun, når den døde skulle bæres ud, og døren skulle igen være lukket, når følget kom tilbage fra kirkegården. Overtroen forklarer dette enten som værn mod at den døde skulle gå igen eller som værn mod onde ånder. Både gengangeren og de onde ånder kunne kun komme ind den vej, den døde var båret ud. Mange steder i Vestslesvig ses sådanne døre endnu i stuehusets gavl, i reglen kun som en muret bue i væggen; i disse tilfælde blev murværket slået ud og igen muret til med det samme. Om ligdøren i Kommandørgården fortælles, at da gården var bygget, kom en gæst, som ejeren stolt viste rundt, men da de kom til ligdøren, sagde gæsten: „Nu har jeg set al denne herlighed, men den dør skulle du ikke have lavet“. På spørgsmålet: „Hvorfor“, lød svaret: „Nej, for af den skal du engang bæres ud“.

Ser man på det nordøstlige kammers størrelse, betvivler man, at det har kunnet bruges som ligstue. Det er kun halvandet fag bredt, ganske vist af en noget større dybde, men oprindeligt har det fri gulvareal kun været ca. halvandet fag i kvadrat. I gulv, loft og vægge er der tydelige spor efter en alkove mod nordvæggen, der har optaget ca. to femtedele af det nuværende kammer, der aldrig har været bredere end nu. Både den tyndere murtykkelse i ligstuens nordvæg og den manglende loftsmaling i nørrekammerets østlige fag viser dette. Døren til ligstuen fra piselen er også meget smal. Ganske vist var de ældre ligkister betydeligt mindre end de nutidige, og den afdøde „lå på strå“ på et bord i flere dage, inden kisten, der blev lavet efter mål i hvert tilfælde, var færdig. Plads til vågekone ved den døde var der næppe, og langt mindre synes rummet egnet til brug på begravelsesdagen, hvor der sattes et bord med to lys ved kisten, og de nærmeste slægtninge sad ved hovedgærdet, mens hele følget kom for at se den døde for sidste gang, inden kistelåget skruedes på.

Men enten kammeret har været brugt som ligstue eller ej, er det et festligt rum. Alkoven i rummet er fjernet så tidligt, at der ikke kan siges noget sikkert om, hvilken alkove der før har stået her. Der er i gården flere ikke opsatte alkoveforsider, hvoraf to senest har været anbragt i nørredørns og én i gangen mellem det nordre og søndre fremgulv, men ingen af disse svarer i farve eller dekoration til lig-

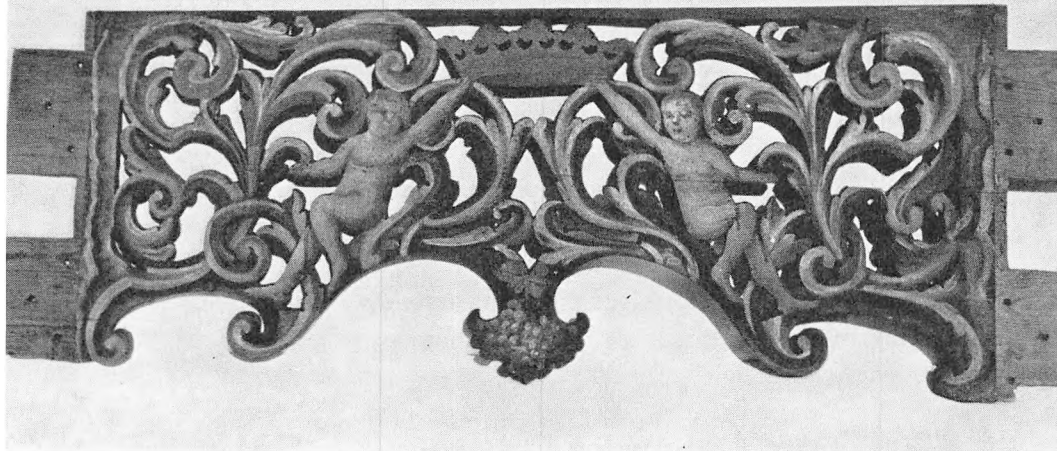

Fig. 25. Overstykke af udskåret alkove, muligvis fra „ligstuen“ (Ester Kappelgaard fot. 1959).

stuens loftsmaling. Til Tønder Museum er der i 1926 solgt en alkoveforside, der nu igen er deponeret på gården. Der fortælles, at den tidligere har været opstillet i nørrekammeret. Det er imidlertid ikke én alkove, men dele af to alkover. Til den ene findes låger og understykke, der er profileret som husets ældste træværk og malet i køkkenets og nørrekammerets marmorering med blåmalede profileringer. Overstykket har derimod hørt til en alkove uden låger. Udskæringen i dets underkant følger sig efter de påmalede rocailler og de to nøgne figurer, der holder en krone mellem sig. I farvevalg står denne forside nær det blå kammers og sønderdørns dekorationerne, men er dog ikke nær så sikkert udført i figurfremstillingen. Muligt er det denne alkove, der oprindeligt har været opsat i ligstuen.

Selv om man ikke kan få et fuldstændigt billede af rummet fra 1770, får man et så overvældende indtryk af den farveglæde og farvesans, der præger det. Både loft og vægge har en neutral brun farve, hvor alkoven tidligere stod, mens de øvrige vægge er dækket af blådekorerede fajancefliser. Vinduet og lysningspanelet har samme zinnoberrøde farve, som danner bund i loftsmalingen. I hvert loftsfag er der et felt med brun bundfarve og blå kontur og heri polykrome blomstermaling, der er meget sikkert udført. I dette rum er decorationen ikke tilpasset de enkelte fag, men i det halve fag nærmest nørrekammeret går blomsterfeltet op mod væggen mod vest, mens den røde

bundfarve mod øst har samme bredde som i det hele fag; en løsning som giver indtryk af et tidligere større rum, hvilket som før nævnt ikke er tilfældet.

I alle stuerum mod syd og i ligstuen er der hvidskurede bræddegulve, men i nørrekammeret mellem køkkenet og ligstuen var gulvet tidligere som i forstuerum, køkken og bryggers af nordtyske sandstensfliser. Alene dette siger lidt om rummets karakter, der i udsmykning svarer ret nøje til køkkenet. Ydervæggen er på det stykke, der ikke oprindeligt var dækket af en trappe, som sammenbygget med en alkove optog hele østvæggen, beklædt med blådekorerede fliser med landskabsmotiver. Væggen mod den ny fire fags pisel, altså bagsiden af rankepanelet, er lavet af glatte brædder, mens vestvæggen og det vestligste stykke af sydvæggen endnu står med den oprindelige bygnings panel og også som ældste maling har den dybe blå farve som den dominerende, her opdelt som i det blå kammer med skiftevis ensfarvede og marmorerede lodrette felter adskilt af røde staffer. 1770-malingen er ligeledes opdelt i ensfarvede og marmorerede brædder, nu i brune farver som i køkkenet og adskilt ved blå staffer, dog således at de tidligere ensfarvede brædder nu er marmorerede og omvendt. Dørens maling svarer hertil, og det tidligere ensfarvede loft blev i 1770 dekoreret med marmorerede felter indrammet af en blå kontur. Over døren til køkkenet findes en udskåret liste, formet som en grov æggestav, en udskæring der har været ret almindelig på Rømø, og som i øvrigt også findes i det blå kammer på væggen mod sønderdørns, opsat på begge sider af døren i højde med overkanten af denne.

Hvad nørrekammeret oprindeligt har været bestemt for, siger traditionen intet om. Ud over det tidligere alkoveparti mod øst samt mærker i vestvæggen efter et løst skab kendes møbleringen ikke, og brugen af det som soverum for tjenestepigen dækker kun tiden efter 1880erne.

Malere

På en enket dør i gården, døren mellem det nordre framgulv og gangen, findes de rocailler fra sidste fjerdedel af 1700-tallet, der er

Fig. 26. Dør mellem
et nordre frangulv
og gangen med de
typiske Rømø-rocail-
ornamenter. (Niels Elswing
1951).

så typiske for Rømø. De er ofte bygget op om et gitterværk med diagonalstillede stænger, og ved hver skæring af disse findes et enkelt blad, som i fire sammenstødende felter danner en roset eller blomst. Kommandørgårdens malinger er ikke signeret, men på nogle af de typiske Rømømalinger i andre gårde findes bogstaverne N P B eller N P samt et årstal, alle i tiden efter 1780. Fra folketællingen 1787²⁹ under Vråby (Rømø sønderland) er opført Niels Ped. Bækker, husbonde, 41, gift anden gang, gårdbeboer og medhjælper. Fra folketællingen 1801,³⁰ ligeledes under Vråby, findes: Niels Pedersen Bækker, husfader, 56 år, 1/4 gård, maler. Desuden findes et byggeregnskab fra 1787,³¹ ført af pastor Rasmus Neve over dennes gård i Tagholm, hvori der efter en oprensning af forskellige malerverker står følgende: „... til Niels Bække i 5 dage at anstryge dette...“. I samme byggeregnskab er forskellige håndværkere og leverandører nævnt, men ikke andre malere end Niels Bække. I gården i Tagholm findes i det ene af rummene et desværre forlængst overmalet panel, som har været dekoreret med blomstermalinger, der i følge den tidligere ejer skulle bestå af roser og tulipaner, og i et andet af rummene et endnu bevaret panel med de sædvanlige rocailler. I opbygningen af motivet, men ikke i farvevalget, svarer disse rocailler nøje til dekorationen på en væg fra en gård i Bolilmark, signeret N P B 1793.³²

Traditionen fortæller, at pastor Rasmus Neve havde købt tømmer til sin gård, men det var for spinkelt, og han solgte det videre. Også i følge traditionen skulle det være anvendt til Peder Nissens gård i Kongsmark,³³ hvis tømmer ved eftermåling har vist sig at være mindre end Tagholmgårdens. I Nissens gård findes de efter Kommandørgårdens mest kendte Rømømalinger: Pisel-panelets rocailler samt forstuens malerier udført på pudset væg, bibelske motiver i ovale felter og mellem disse en søjle med en bladranke snoet omkring, alle dele umiskendeligt udført af Niels Bække. Rocaillerne er her lige så sikkert malet som de øvrige kendte rocailler og blomstermalinger udført af Niels Bække, og figurfremstillingerne i de bibelske motiver er lige så usikkert og naivt fremstillet som tre figurer på en loftskammerpanelvæg fra Kongsmark på Rømø, der nu findes i Tønder Museum, og som er signeret N. P. 1788. Samme motiv, som findes i loftskammeret, figurer iklædt lændeklæde og mellem dem en femtakket

krone, findes desuden på en stuevæg fra en gård i Tvismark;³⁴ i dette tilfælde som i Nissens gård malet på pudset væg og kombineret med søjler og bladranker samt et bibelsk motiv i oval afskæring. Både Kongsmark og Tvismark malingerne figurfremstillinger minder meget om den udskårne og malede alkoveforside i Kommandørgården, og alle steder er der indføjnet en krone i motivet. Tvivlsomt er det dog om Niels Bække har malet alkoveforsiden, men at han her har hentet forbilledet for sine figurfremstillinger er muligt. Ikke blot på Rømø ses dette motiv; det kendes også i udskæring på et skab fra Ejderstedt³⁵ og i maling over en dør i Altfriesisches Haus på Sild.

I det loftskammer, der nu findes i Tønder, ligger figurerne ikke i midteraksen af decorationen, som i de øvrige nævnte eksempler, men er ret tilfældigt anbragt mellem blomster og lette rocailler, der er strøet ud over hele vægfladen. I det dørn, der har siddet umiddelbart under loftskammeret, er vægmalingerne de sædvanlige rocailler.

Der er ingen tvivl om, hvilket hus i Vråby Niels Pedersen Bekker beboede.³⁶ Ligesom i Kommandørgården er der ødslet med malinger, dog er de fleste panelvægge forlængst solgt. Således er det herfra Städtisches Museum i Flensborg har sin Rømpisel, der dog står med en nyere og dårligere opmaling end den oprindelige. Husets køkkenmaling, hvoraf der endnu findes rester, er en marmorering i brune farver tilsvarende Kommandørgårdens køkkenmaling. Marmoreringerne er tydeligt ikke værdsat så højt som rocaillerne og blomstermalingerne for ikke at tale om figurfremstillingerne. Også i forstuerum har man anvendt marmoreringer; det kendes for eksempel fra Altfriesisches Haus i Kejtum på Sild,³⁷ hvor den ene af langvæggene i den gennemgående forstue har marmoreringer på panelvæg, mens de på den modsatte side er malet på pudset væg, nøje svarende til hinanden.

Endnu en maler, der har virket på Rømø, kendes. På kirkens solur står de tre givers navne, øverst: „Chr. Gerhard Neve“, øens daværende præst og fader til Rasmus Neve, til venstre: „Jesper Mathiesen udi Østerhede“ og til højre: „Niels Pedersen, Mahler af Ballum“ samt årstallet 1743. I Rømø kirkeregnskaber for 1751³⁸ er opført: ... til Niels Pedersen og søn i tre dage at farve . . . , 1752: ... Til Niels Pedersen for fløjen med videre . . .

1753: ... Til Niels Pedersen for udhuggen ved alteret og loftets maling ...
for 4 billeder til alteret ...
for Niels Malers kost i 27 dage ...
Til Niels Pedersen Maler med bådfragt til og fra Rømø ...
1754: ... Niels Pedersen ved Kirkens bly at lime ...

1754 er det sidste årstal Niels Pedersen af Ballum er nævnt i kirke-regnskaberne. Desværre er de 4 billeder til alteret forsvundet, så der kan ikke foretages nogen sammenligning mellem dem og Kommandørgårdens maling fra 1740'erne. Loftet i kirken er overmalet, men endnu findes synlige dekorationer indvendig i en lukket stol i kirken. I Rømø Præstearkivs regnskabsbog findes i året 1781 en post på 30 mrk, som præsten har betalt for tilladelse til at udvide den lukkede præstestol, efter at man har fjernet „Den stoele Bænk til Væggen under No 13 udi Øster Nør Quist Quinde Rad...“³⁹ netop på det sted, hvor den dekorerede stol findes. Den bruges stadig af efterkommere af Rasmus Neve, der på det tidspunkt var præst på Rømø, og højst sandsynligt har han her som nogle år senere i gården i Tagholm anvendt Niels Bække, der var bosat på øen. Stolen er dekoreret med blomstermaling bestående af roser, tulipaner, nelliker m. v. ret nær dekorationerne på pulpituret i Ballum kirke. Også på pulpituret i Rømø kirke ses under nyere overmalinger konturerne af en rokokomaling. Kirkeregnskaberne omtaler ikke maling hverken af stolen eller pulpituret, men uden tvivl er begge disse dekorationer udført af Niels Bække. Aldersmæssigt skulle han også kunne have været med ved malingerne af Kommandørgården i 1770 – han var da midt i tyverne, men nogen sikkerhed herfor findes ikke. Fristende er det at tænke, at det er Niels Pedersens søn fra Ballum, der er nævnt i kirke-regnskaberne 1751, som har været mester for dekorationerne ved ombygningen, og lige så nærliggende er det at antage, at det er Niels Pedersen af Ballum, der i 1740'erne har malet på gården, da han i disse år havde sin gang på øen, og at Niels Bække som den sidste i rækken af mestre på Kommandørgården har udført dekorationerne på den tidligere nævnte dør i forstuen samt på en alkoveforside og dør til oldefars kammer, hvorom senere.

Hvornår de nyere forandringer i stuehuset er foretaget kan kun siges omtrentligt. Hans Peter Hansen og Margrete Hansen døde begge i 1778. Margretes søn af første ægteskab Thade Harcken var i 1777 blevet gift med Kirstine Mikkelsdatter af Nr. Tvismark, der i foråret 1779 fik en søn, men både barnet og moderen døde kort efter. Thade Harcken sad nu som enkemand indtil 1797, da han giftede sig med Kirstine Jørgensdatter, også af Nr. Tvismark. Hun fødte i 1799 datteren Margrete, der i 1819 blev gift med Peter Hansen Manø fra Toftum. Først i 1832, efter at Kirstine Jørgensdatter havde været enke i 22 år, overtog Peter Hansen Manø fæstebrevet på gården, og der blev oprettet en „overladelses og opholdskontrakt“,⁴⁰ hvori der bestemtes at Thade Harckens enke Kiestina skulle have „det Østerdørns, som antageren har at forsyne med en kakkellovn, en klokke o. s. v. . . .“ Ikke i det første men i det andet oldefars kammer blev skabet ved køkkenskorstenen fjernet og en bilægger opsat, og i panelvæggen mod piselen er der tydelige spor i malingen efter det standur, der igen står på denne plads.

Hvornår det første kammer er indrettet vides ikke med sikkerhed, men der har været en tendens til, at der ved ejerskifte eller giftermål blev foretaget ombygninger. Det første årstal efter 1770, hvor der sker forandringer i familieforholdene er som nævnt 1777, da Thade Harcken gifter sig første gang, men det er så kort efter den store ombygning, at man uden tvivl skal op til året 1797, da Thade Harcken igen gifter sig. Indretning af det første oldefars kammer er sket på så tidligt et tidspunkt, at man da skånedede de marmorerede felter med rocailleafslutningerne for overmaling og kun erstattede loftets grønne bundfarve med en brun maling. Det første kammers udstrækning er så lille, at der ikke har været plads til en løs seng, men den østlige alkove i sønderdørns blev, da kammeret indrettedes, åbnet mod dette, og også i skabet for enden af alkoven blev der indsat en låge mod kammeret. Om der i tidsrummet indtil det større kammer blev bygget, har været adgang til alkoven fra begge sider, som man for eksempel kender det fra Frilandsmuseets Rømhøgård i Lyngby, der tidligere lå i Toftum og som ejedes af Karen Pedersdatters broder Andreas Pe-

dersen, som døde i 1746, vides ikke. Alkovelågerne blev ved indretningen af det andet kammer flyttet, men endnu findes lågen, der er dekoreret med en stiliseret ranke i gule, røde og sorte farver på en grønlaseret bund, for skabet. Tilsvarende dekoration findes på de flyttede alkovelåger, og på begge disse er denne bemaling det ældste farvelag der findes, så der kan ikke være tvivl om, at de oprindeligt har hørt til i samme rum. Farver og dekoration tyder på, at de ikke er fremstillet til piselen i 1770, da de ikke passer til dette rums farveholdning, men er lavet til det første mindre oldefars kammer.

Samme stiliserede rankemotiv findes desuden på en dør, der, i hvert fald siden det større kammer indrettedes i 1832, har hørt til dette, da overmalingerne af den nøje følger overmalingerne af døren mod piselen, og højst sandsynligt har den også ført ind til det første mindre kammer, selv om den på siden, der har vendt mod køkkenet, er dekoreret med rocaille. I øvrigt er det ikke enestående med rocailledekorationer i et køkken. Det ses som før nævnt også i Nissens gård i Kongsmark, der blev bygget i sidste fjerdedel af 1700-tallet.⁴¹

Sammenlignes profileringerne af rammetræet i gårdens døre ses, at alkoven i oldefars kammer må være samtidig med døren mellem det nordre framgulv og gangen som i følge loftsmalingen også er yngre, altså sandsynligvis fra 1797. Disse profileringer svarer hverken til den oprindelige bygnings træværk eller til de alkover og døre, der blev lavet ved ombygningen i 1770.

Inden krigen med England 1807–14, der standsede indtjeningsmulighederne til søs, og i særdeleshed inden statsbankerotten i 1813, da de formuer, rømoererne havde bundet i ejendomme på fastlandet, gik tabt, var der pengeregighed, så nyanskaffelser, der ikke direkte gavnede gårdens drift, har kunnet foretages inden det tidspunkt, mens alle senere forandringer i stuehuset har været flytning af ældre panelvægge og døre.

Det andet oldefars kammer er som nævnt antagelig indrettet i 1832 ved fæstebrevsovertagelsen. Ganske vist benævnes rummet „dørns“,

Fig. 27. Fra oldefars kammer. Til højre den gamle dør mellem pisel og køkken. Til venstre skabsdør med stiliseret ranke. Over bilæggeren et bindebrev og en oktant. (Lennart Larsen fot. 1958).

en betegnelse, der ikke stemmer overens med betegnelserne for gårdens øvrige små rum, men alle de betingelser, der er nævnt i kontrakten, opfyldes i dette rum. Igen er det malerafdækningerne, der giver svarene. Loftet blev, da væggene mod piselen og køkkenet flyttedes, som tidligere beskrevet, helt malet over. Denne overmaling viser, at alkoven mod sønderdørnsvæggen fjernedes, hvorved der blev plads til en seng i rummet. Skabet for enden af alkoven blev afkortet i dybden, så det kun gik ca. en halv snes centimeter frem foran skorstenens østvange, og skabet ud for skorstenen blev taget væk, hvilket gav mulighed for at opsætte en bilægger med indfyring fra køkkenet. Om uret blev anskaffet i 1832 kan ikke siges med sikkerhed, men det er i hvert fald opstillet mellem vinduet og døren til piselen, inden væggen igen blev malet. I det ældste farvelag på piselvæggens bagside efter flytningen er der ikke mærker efter uret, men i de to følgende overmalinger har man malet uden om det. I følge mundtlig tradition er det senere flyttet til nørredørns, der var indrettet i en del af det store køkken. Da kammeret udvidedes, indrettedes et skab i hjørnet mellem nørrekammeret, piselen, oldefars kammer og køkkenet, og man måtte nu passere oldefars kammer for at komme i piselen. Derved blev den gamle pisel-køkken-dør overflødig, og denne dør fandt man ved restaureringen i 1950–51 indsat i en væg mellem bryggersskorstenen og nørredørnset, hvorved der yderligere deltes en mellemgang fra køkkenet. På det tidspunkt altså fire forstuerum, hvoraf de to kun havde indirekte lys. Opsætningen af denne væg viser, at nørredørns højst sandsynligt ikke er yngre end 1832, eventuelt ældre. Overmalingerne i køkkenet giver ikke svar på dette spørgsmål, da man ikke har malet alt træværket på samme tid, men tilsyneladende malet enkelt-døre og -vægge efterhånden som de trængte til det. Således havde døren mod oldefars kammer 11 overmalinger over den oprindelige 1797-maling, mens køkkenvæggen mod nørrekammeret kun havde 8 lag maling over 1770-marmoreringen.

At nørredørns i hvert fald ikke er yngre end 1832 bekræftes af den mundtlige tradition videreført af Thade Hans Peter Manøes svigersøn, gårdejer og styrmand Chr. Petersen, der døde i 1917, og som kunne huske „gamle Kirstine“, Thade Hærckens enke. Indtil sin død forblev hun boende i sønderdørns, den tidligere stue for gårdens

ejere, og flyttede ikke ind i oldefars kammer, som hun havde forbeholdt sig, hvilket hun kun kunne gøre, da der i nørredørns var skabt erstatning for sovepladsen til gårdens ejere. I kraft af den formue, Kirsten Thades arvede efter ægtefællen, har hun kunnet tillade sig ikke at overholde opholdskontrakten, idet hun ikke var afhængig af datteren og svigersønnen, men har stadig kunnet være medbestemmende.

Også det følgende slægtled har hun sikkert haft en vis magt over takket være formuefordelingen. Fra 1850 foreligger et gavebrev fra Kirstine Thades til dattersønnen Thade Hans Petersen Manø på „... de 300 rd.cour. eller 480 rbd. r.s., siger firehundrede og firsindstyve Rigsbankdaler rede sølv, som jeg til forskellige tider har lånt ham ...“⁴²

Hvornår nørredørns er indrettet kan som sagt kun blive gisninger, men det er sket på så tidligt et tidspunkt, at det har været opvarmet af en bilægger. Ved stuens østvæg syd for en alkove, hvis endevæg gik op mod vinduespillen, har der været en skorsten med åbning mod køkkenet, hvorfra der fyredes i ovnen. Senere er denne skorsten og bilægger fjernet og erstattet med en kakkelovn, der fik aftræk til den store skorsten gennem et rør tværs over mellemgangen.

Nørredørns ældste træværk, den ovenfor nævnte alkove ved østvæggen, stammer fra 1740'erne, men blev i 1770 ombygget i lighed med sønderdørnsalkoverne og malet i køkkenets farver. Den var da anbragt ved vestvæggen.

Alt øvrigt træværk i nørredørns er yngre og blev sammen med alkovedørene malet med en grøn farve, da rummet indrettedes. En alkove, der indtil ca. 1920 var anbragt i detsydvestre hjørne, er højst sandsynligt opstillet efter den første indretning og måske flyttet hertil fra en anden gård, da den mangler det ældste grønne farvelag, men over en nøddetræsådring følger alle senere malinger i stuen. Ved restaureringen var alkoven lukket mod nørredørns og dørene flyttet til sydsiden af alkoven, så der var adgang til den fra mellemgangen.

Opsætningen af en alkove mod lovæggen i den ældste mellemgang samt en udvidelse af tømmerstuen mod syd er foretaget samtidig med udvidelsen af oldefars kammer i 1832. Lågerne for denne alkove er de tidligere låger fra oldefars kammer med den stiliserede ranke, og

både i alkoveforsiden og tømmerstuens udvidede væg fandtes rester af panelet, der blev opsat i piselen. Hele denne ombygning virker i øvrigt ret dilettantisk. For at komme til loen måtte man nu gennem tømmerstuen, og for i det hele taget at få plads til en dør til tømmerstuen, blev alkoveforsiden stillet skråt. Malingen af væggen mellem gangen og det søndre framgulv viser, at denne væg har eksisteret inden opsætningen af alkoven, idet et ældre farvelag fandtes under alkovens sammenstødning med væggen, hvilket igen udelukker en tidligere placering af rankepanelet på dette sted.

Først efter at alkoven er opsat, følger overmalingerne af dørene i gangen den samme farveskala, så der er fuld sikkerhed for disse døres anbringelse. Dette gælder således døren fra 1716, der i fjerde overmaling i 1832 får samme blå farve som døren mellem det nordre framgulv og gangen. Den anden dør fra 1716, som nu findes i Flensborg, sad mellem det nordre kælderrum og mælkekælderen, da den blev solgt, og muligt har den på gården bevarede dør også en tid fungeret som dør for et af kælderrummene. Når man rev en gammel gård ned og byggede en ny, var det tidligere meget almindeligt at anvende de bedste døre fra den gamle gård til døre for birum i den nyopførte.

At der ikke har været tale om piselen i opholdskontrakten fra 1832 fremgår af den følgende overladelses- og opholdskontrakt fra 1844. Thade Harckens enke Kirstine døde først i 1853, så der har i årene efter 1844 været ikke mindre end to generationer aftægtsfolk på gården. Kontrakten fra 1844 blev oprettet mellem Peter Hansen Manøe og hans søn Thade Hans Peter Manøe, født 1823, der samme år, som overtagelsen fandt sted, blev gift med Marianne Iversdatter fra Ho. At det blev en pige fra Ho, der som den første pige fra fastlandet blev gift ind i slægten, er ikke nogen tilfældighed, da Ho var egnen, hvorfra de såkaldte „mismes-piger“ (Midsommerpiger) kom, der blev fæstet for at hjælpe til ved arbejdet i engene. De tiltrådte ved Sct. Hans og rejste igen ved Mikkelsdag, den 29. september. Disse „mismes-piger“ var dog ikke altid fra fastlandet; også de dårligst stillede af øens piger fæstede sig bort for dette tidsrum. Marianne Iversdatter kom dog ikke til Rømø på denne måde, men forbindelsen er sikkert formidlet gennem mismespigerne og -karlene. Dette bekræftes af tids-

punktet for Mariannes første ankomst til Rømø, i begyndelsen af oktober måned, kort efter de andre pigers hjemkomst fra øen. Normalt blev mismespigerne ikke fæstet på et folkemarked, men det var de samme piger og karle, der kom til øen i en årrække. Kunne de ikke selv komme, sørgede de for at en anden rejste derover, så de gårdmænd, der havde brug for hjælp, altid var sikre på en karls eller piges ankomst. I følge Mariannes skudsmålsbog⁴³ er hun født i 1813, og er altså 10 år ældre end Thade Hans Peter Manøe. Hun kom første gang til Rømø i 1830 og tjente da i ca. et år i præstegården, hvorefter hun rejste tilbage til fødesognet Ho. I tidsrummet op til 1840 har hun skiftevis opholdt sig på Rømø eller i Ho, dog ikke i perioder under et år, men ud over at hun det første år tjente i præstegården, er der ikke gjort rede for, hvor på Rømø hun opholdt sig. Den sidst nævnte dato i skudsmålsbogen er november 1840, og hun havde da uafbrudt været på øen siden 1836, men blev som sagt først gift i 1844.

I overtagelses- og opholdskontrakten fra 1844 har Peter Hansen Manøe forbeholdt sig ret til piselen og stuen i nordøst (ligstuen), og også i ligstuen skulle der indsættes en kakkellovn, hvilket aldrig skete. Margrete Thades, født 1799 og gift med Peter Hansen Manøe, døde i april 1860. Der foreligger brudstykker af et brev⁴⁴, Peter Hansen Manøe skrev til sognepræsten for at bede ham holde en tale i hjemmet over „. . . denne min så dyrebare, gode og kære kone . . .“ I brevet prises Margrete Thades meget højt, men ikke desto mindre giftede Peter Hansen Manøe sig igen allerede i juni 1860. Sønnen og svigerdatteren var taget på besøg hos hendes forældre i Ho, og da de kom tilbage til Rømø, var faderen draget til Sønderlandet for at gifte sig med Karen Nielsdatter, enke efter Mikkell List af Mølby, medbringende en del af Kommandørgårdens papirer, der blev tilintetgjort; men om nogle af disse papirer kunne have haft betydning for fastlæggelsen af de nøjagtige tider for ombygningerne er uvist. Bortset fra tabet af papirerne og en del sølvtøj gav dette pludselige giftermål anledning til stridigheder angående aftægtsforholdene. Fra Hviding og Nr. Rangstrup herredskontor foreligger et brev,⁴⁵ hvori det fastslås, „at aftægtstageren ikke kan flytte fra stavnen og nyde aftægten andetsteds eller forlange den der tilbragt, ligesålidt som han kan føre sin

anden hustru eller nogen person med ind på aftægten, såfremt han vil nyde den. Derimod kan aftægtstageren for en tid give afkald på aftægten, altså flytte bort, men da igen vende tilbage og fordre aftægt...". Peter Hansen Manøe foretrak at give afkald på aftægten. April 1862 døde han, og på dødsattesten står: Husmand i Mølby.⁴⁶

I følge traditionen har det blå kammer aldrig været brugt som aftægtsbolig, men altid fungeret som gæsteværelse, og det nævnes heller ikke i nogen af opholdskontrakterne. Ved aftægtskontrakten mellem Thade Hans Petersen Manøe og svigersønnen styrmand Christian Petersen, der blev gift i 1866, er det igen oldefars kammer, „det lille værelse østen for stuen“, der forbeholdes aftægtsfolkene, men det er også sidste gang det nævnes som aftægtsstue. Christian Petersens kone, datter af Thade Hans Petersen Manøe, døde meget ung i barselsseng, og Christian Petersen blev til sin død i 1917 boende i nørredørns, der vedblev at være det daglige opholdsrum for hele familien, også efter sønnens giftermål med Hansine Jepsen fra Juvre i 1901. Først efter 1917 er alkoverne i nørredørns, hvoraf dog kun den ene havde været brugt i mange år, samt alkoverne i nørrekammeret og det søndre framgulv fjernet. Hele husholdningen var op til århundredskiftet meget gammeldags selv efter tidens forhold. Først efter 1901 blev den åbne skorsten i køkkenet muret til og et komfur opstillet foran den. Endnu et lille eksempel på den tidligere konservatisme kan nævnes. Først omkring 1900 fik man hvide gardiner med sidestykker for vinduerne i stuerne, noget der ellers var trængt frem. Hidtil havde man kun haft en smal kappe af blomstret bomuldstøj med en ensfarvet rød påsyet bort.

Udlængernes indretning og ombygning efter 1770

Ikke alene i stuehuset, men også i udlængerne er der sket forandringer siden 1770. Tilbygningen i staldens sydøsthjørne og forlængelsen af begge udlænger med to fag i 1830 er tidligere omtalt. At denne sidste ombygning er sket i 1830 viste fire murankre i årstal anbragt på ladens vestgavl, indtil gavlene ommuredes i 1948.

I det indre af udlængerne er forandringerne små. I den østlige del af laden i ca. to fags bredde har bjækelaget øst-vestlig retning,

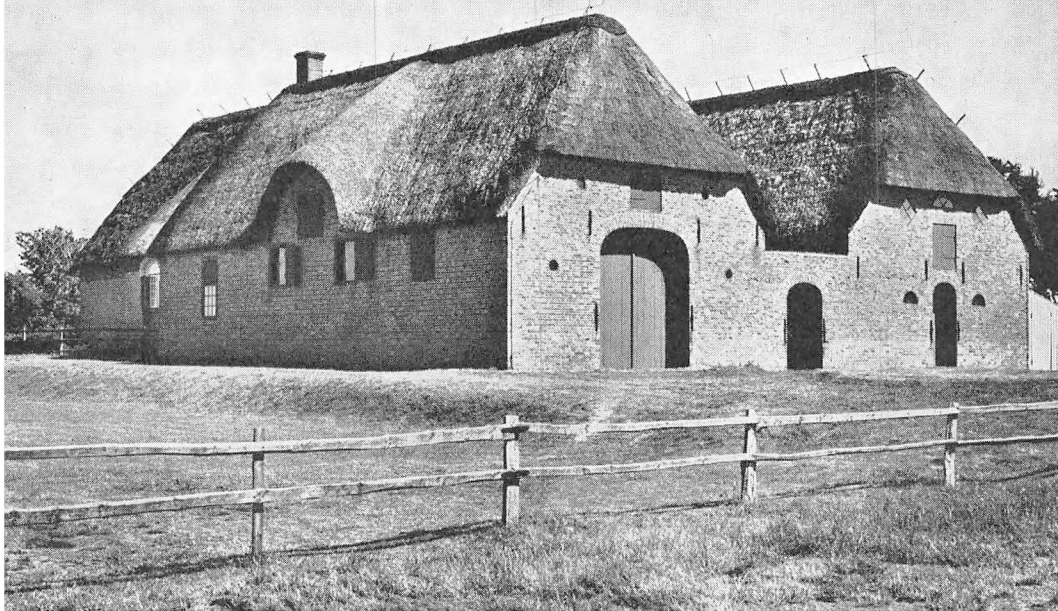

Fig. 28. Gårdens udlænger set fra nordvest (Lennart Larsen fot. 1958).

parallelt med facaderne. Her samt i rummet øst for den smalle gårdsplads er der lo med plankegulv, der også fungerer som foderlo for hestebåsene, mens køerne fodres bagfra. Loen er afskiltet mod laden ved en ca. 80 cm høj balk, hvorover der oprindeligt har været et bræddeskillerum af brede ubehandlede brædder, der dog ikke er opsat igen af hensyn til lysforholdene. Mellem udlængerne og indhuset er den murede væg, der står som blank mur i modsætning til rummernes øvrige kalkede vægge, ført godt en alen op over bjælkerne og øverst afsluttet med et rulleskifte. Herover er der lukket med en plankevæg, mens rummet over stalden står åbent mod loen. Både fra loen og fra laden er der døre med murede trapper ned til gårdspladsen. Ved nyere ombygninger var denne efterhånden blevet overdækket, og terrænet hævet i plan med ladegulvet. Døren til loen var inden restaureringen i 1950 muret til, og i stedet for den var der indsat en dør til kostalden. De bevarede ydermure mod gårdspladsen samt tagkon-

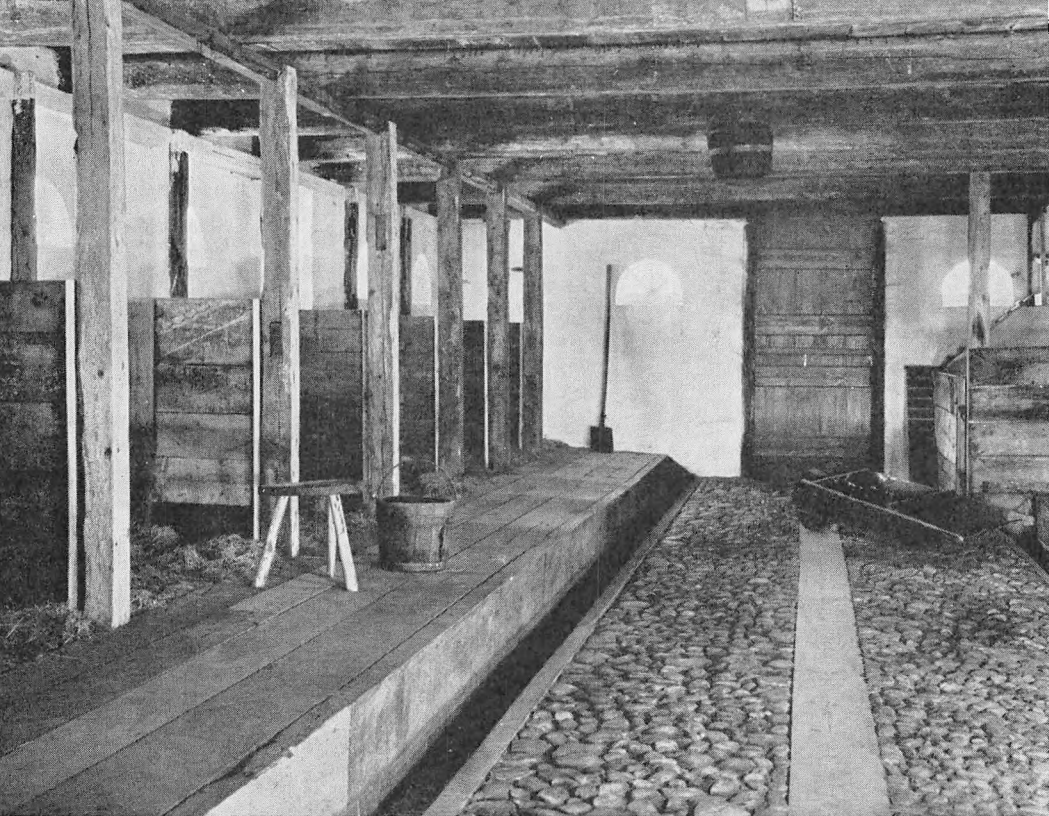

Fig. 29. Staldens indre set fra øst. (Lennart Larsen fot. 1958).

struktionen viste tydeligt den oprindelige udstrækning af udlængerne, og under det hævede terræn i gårdspladsen var begge de murede trapper bevaret.

Den nuværende staldindretning er 1830-tilbygningens, men i hovedtrækkene var den tilsvarende i 1770, dog fandtes der ikke spor i den gamle del af bygningen efter et aflukke til svinene. Udslettelsen af dette skyldes sikkert de mange nyere forandringer – et fritliggende svinehus har der aldrig været. På Rømø som i hele denne del af landet kaldes stalden „båsen“, og det man i rigsdansk forstår ved båsen hedder „stalden“. Både køer, heste og de få svin, man dengang holdt, havde plads i samme rum, køerne langs sydfacaden, og hestene, i alt tre, øst for døren til loen. Vest herfor var kalvebåsene, derpå igen kobåse og nærmest vestgavlen et aflukke til svinene, hvorover „høn-

serånen“ havde plads, en meget almindelig anbringelse af hønsene før de fik et særligt aflukke. En lille stige førte op til „rånen“ og nederst i stalddøren i vestgavlen fandtes en lille lem, så hønsene frit kunne gå ud og ind; kun om natten var de på „rånen“, hvor også rederne fandtes.

Hestebåsene er brolagte over det hele og er kun ved en lille forsækning afskilt fra staldgangen, mens grebningen „grogen“ ved købåsene er dyb og helt af træ, så smal at en skovl kun lige kan gå ned. Skillerrummene mellem båsene „bæsningerne“ er af træ og mellem disse ved køernes forben er der lagt græstørv, mens det yderste stykke mod grebningen er beklædt med planker. Ned gennem den brolagte staldgang findes en kørefjæl, så man bekvemt kan køre gødningen ud til den stensatte mødding ved staldens vestgavl. I svinenes aflukke er gulvbelægningen af mursten, dog er der i det ene hjørne lagt dæksplanker, som svinene kan ligge på.

Det er ikke det eneste sted i gården, hvor der er anvendt strandingsgods. Over staldd loftet og et enkelt sted over stuehusloftet var der inden restaureringen opsat skibsspanter som afstivning. De gik fra spærene ned langs den lodrette mur over bjælkerne og hen over disse, hvor de var fastgjort, men de har ikke kunnet tåle det store udadgående tryk fra tagværket, så næsten alle var knækket. Da det viste sig umuligt at fremskaffe mere end et enkelt stykke egetræ, der var egnet til forarbejdning af tilsvarende spanter, d. v. s. groet så stammen eller grenen havde et knæk på 90 grader, blev disse ved restaureringen erstattet af almindelige skræstivere. Spanterne har man købt på auktioner, der blev holdt over de skibe, der strandede ud for øen. Således foreligger der regnskaber⁴⁷ ført af pastor Rasmus Neve i årene 1793 og -94 over de udgifter og indtægter, han har haft ved køb og salg af to briggevrug. Ved tilsvarende auktioner fik man en del tømmer, men langt fra nok til et større byggeri. Størsteparten af bjælker og spær blev købt i Norge eller i Nordtyskland.

Allerede i 1832, to år efter forlængelsen af udlængerne, da Peter Hansen Manø overtog gården, blev der igen bygget. Denne gang en nord-sydgående længe ved staldens sydvesthjørne, men den var ligesom tilbygningen i 1830 muret i ler og var som følge deraf repareret så meget i det ydre, at de gamle facader i det store og hele var for-

Fig. 30. Spante anvendt i tagkonstruktionen over staldloftet. (Kai Uldall fot. 1939).

svundet. Tilsvarende var det gået med indretningen, og da tilmed ingen mere kunne huske, hvad længen oprindeligt havde været brugt til, blev den ikke genopført ved restaureringen. Årstallet på den var ikke så iøjnefaldende som på ladegavlene. Murankrene var ca. halvt så store, og tallene, der var sammenkoblet to og to (18 – 32), var næsten skjult af tagskægget. Resterne af det gamle murværk viste, at den ligesom de øvrige længer var opført i krydsforbandt. Gluggerne i den var ikke som i laden cirkelformede, men ellipsoide, her også indrammet af et rulleskifte.

Ved næste ejerskifte i 1844 er der igen sat et minde, dog meget beskedent i form af en halvrund muret kvist på ladens nordside. Her var det også murankre, der angav alderen; ganske vist var kun de tre tilbage: 1 – 4 4. Tanken at det kunne være det eventuelle byggeår for den oprindelige gård er nærliggende, men må forkastes. For det første var den gamle lade en kørelade, hvilket overflødig-

gjorde en kvist på dette sted, og desuden viste både tømmerkonstruktionen, der var meget tilfældig, og murværket, hvortil der var brugt nyere sten, at byggeåret for kvisten måtte være 1844. Også dens placering midt på den udvidede lade viser, at byggeåret må være efter 1830.

Alle nyere ændringer i stalden samt overdækning af gårdspladsen, hvilket er sket i flere tempi, er uden betydning og ikke bibeholdt. Også ajlebeholderen ved ladens vestgavl er af nyere dato. Først efter at man begyndte at fodre kreaturerne med roer, fik man så meget ajle, at den blev opsamlet i en særlig beholder.

Haven

Selv om Kommandørgårdens have i det store og hele er ny, er der dog bevaret gamle træer, hvoraf i hvert fald enkelte er lige så gamle som gården. Det der præger omgivelserne mest er det allerede omtalte varf, der er kastet op omkring bygningens fundamenter for at beskytte gården mod oversvømmelse ved højvande; men også græstørvsdigerne, der kranser hele pladsen omkring gården, er af gammel oprindelse, og også de har beskyttet mod oversvømmelse. Tidligere gik landevejen øst om gården, og ofte er vandet gået helt op til diget. Den dag den nye skole i Toftum blev taget i brug i 1887, rasede stormen og piskede vandet op over land. Nu afdøde gårdejer Bonde Bondesen, der havde gået i den gamle skole, har fortalt, at netop den dag måtte han som lille purk sammen med de andre børn fra Juvre, øens nordligste bebyggelse, gå hjem ad vejen langs „bjergene“, den inderste klitrække, da den østlige vej stod under vand.

Også han har fortalt om de to takstræer i havens sydøstlige hjørne, rene trolde træer at se på med kronerne tvunget mod syd og øst af vinden, og med stammerne, tilsyneladende flere stammer, vokset sammen og snoet rundt om sig selv; træer der nok kunne sætte en barnefantasi i arbejde. Allerede da han gik i skole, var de så store, at det hørte til drengenes fornøjelser at få en vippetur i grenene, men hvor gamle de er, og hvorfra de kommer står hen i det uvisse. Havearkitekt Johannes Tholle har fremført den mulighed, at de er hjembragt fra Holland,⁴⁸ hvilket kan være rigtigt, da *taxus bacata* også har vokset

Fig. 31. Beplantning af hvidtjørn inden for græstørusdiget langs den tidligere opkørsel fra øst. (Lennart Larsen fot. 1958).

vildt i Holland ligesom i størstedelen af Europa, men de kan lige så godt være hjembragt fra et andet land, når man tager i betragtning, at Rømø-skipperne ikke udelukkende har sejlet med hollandske skibe, hverken før, under eller efter grønlandsfarternes tid.

Det meste af den øvrige beplantning i haven er ikke ældre end fra ca. 1900. Dette gælder også hvidtjørnene, der er plantet langs norddiget og på den vestlige del af syddiget. Mod syd har de stået i læ for nordvestenvinden, beskyttet af den nu nedrevne længe fra 1832 og er blevet 3–4 meter høje, mens de langs norddiget selv har måttet skabe læ med det resultat, at de vestligste i denne række efter ca. 60 års forløb stadig er ganske lave, mens de østligste har samme højde som de sydlige – et slående bevis på vindens magt, idet kronerne står som klippet efter en snor.

Gårdens indbo

Det er ikke tanken her at gennemgå alt inventar på gården, kun at give en lille prøve på hvad pengerigelighed parret med påvirkning udefra har kunnet præstere.

Trods det rige indbo der endnu findes, og som for størsteparten har været her siden sidste halvdel af 1700-tallet, er det kun en svag afglans af de rigdomme, der på dette tidspunkt blev bragt hertil. Mange gange er der delt ved arv og meget er gået til i årenes løb. Dette gælder for eksempel de stole, der oprindeligt har stået i sønderdørns, antagelig anskaffet da gården byggedes, og hvoraf der endnu i dette århundrede har været en barnestol, alle af samme type og betrukket med gyldenlæder. I 1880'erne blev de fleste kasseret efter mere end 100 års slid; kun en rest af gyldenlæderet findes nu tilbage på gården. Også på andre af øens gårde har der været tilsvarende stole, der nu overalt er forsvundet, men små rester af gyldenlæder vidner om tidligere forekomster.

De to rokokospeje, et i piselen og et i sønderdørns, er også kun rester af fordums herlighed. Begge stammer de fra tidsrummet 1750-70 og er antagelig fremstillet i Hamborg. Skønt begge er typiske for tiden, er de dog meget forskellige. Elegantest i linierne er spejlet i sønderdørns, hvortil der har været en pendant, for dele af et modsvarende spejlvendt topstykke formet som en fantasifugl, der graciøst har sat sig til hvile på en udskåret rocaille, findes stadig bevaret. Også underrammen er udsmykket med en rocaille, men det, der gør spejlet så let, er farvevirkningen: den hvide bund med forgyldningerne, de polykrome bemalinger af fuglen og den spæde blomsterdekoration på selve rammen. Mod dette virker pisespejlets helt forgyldte ramme tung.

Hvad der oprindeligt er anskaffet, da gården byggedes i 1740'erne, eller hvad der er købt i årene efter, kan kun afgøres i enkelte tilfælde, da kun ganske få genstande bærer ejernes initialer eller årstal. Dette gælder et norsk glaskrus med spejlmonogrammerne H.P.H., M.H. og T.H. (Hans Peter Hansen, Margrete Hansen og Thade Harcken), som må være anskaffet i perioden 1767 til -77, tiden mellem H.P.H.s giftermål med M.H. og T.H.s bryllup med Kirstine

Fig. 32. De to taks i havens sydøstdel. (Lennart Larsen fot. 1958).

Mikkelsdatter. Selve glaskruset med de graverede monogrammer er norsk, men tirlåget er fremstillet af kandestøber Johannes Andreas Orth, der blev mester i Tønder 1761.⁴⁰ Et norsk glas på fod bærer monogrammet H.P.H., og i tre glas er indgraveret T.H., ligeledes i spejlmonogram. Formen af de fire glas er den samme, men de indgraverede ornamentter om monogrammerne er ikke ens, dog er de i hele kompositionen så ensartede, at de kan være lavet samtidig, d.v.s. før Hans Peter Hansens død i 1778. Desuden findes T.H. i spejlmonogram samt årstallet 1777 på den rødmalede kiste i piselen, uden tvivl Thade Harckens udstyrskiste til brylluppet dette år, selv om monogrammet T.H. gentages på begge sider af låsen, og ikke som man kunne have ventet kun ved den ene side og et K.M. (Kirstine Mikkelsdatter) ved den anden. Da årstal og monogrammer er malet

med samme farve, er det utænkeligt, at man i bryllupsåret har tilføjet årstallet på en ældre kiste fra Thade Harckens yngre dage.

Ældst af gårdens møbler er det lille skab i oldefars kammer, der nu mangler underdelen og derfor er opstillet på en pal. På det øverste rammetræ findes bogstaverne T H – G T samt årstallet 1656 på-malet; muligvis har Harcke Thadens medbragt det, da han i 1746 blev gift med Margaretha Chrestens. På to små fyldingslåger er fremstillet „retfærdigheden“ og „kærligheden“ med underskrifterne: De Gereshticheit og De Levede. Skabet har altid været opstillet i et hjørne, da siden mod piselpanelvæggen er umalet. Det er en udløber af de helt vægfaste indbyggede skabe, hvor kun forsiden er udskåret eller bemalet, en type der på Rømø har så fornem en repræsentant som et skab udskåret af Bertel Snedker i 1564,⁵⁰ og også et tilsvarende skab, erhvervet af Nationalmuseets 3. afd.,⁵¹ der er skåret af samme mester, stammer fra Rømø.

Chatollet med overskab i sønderdørns er nævnt i aftægtskontrakten fra 1832 som Thade Harckens enke, Kirstines ejendom, men om hun

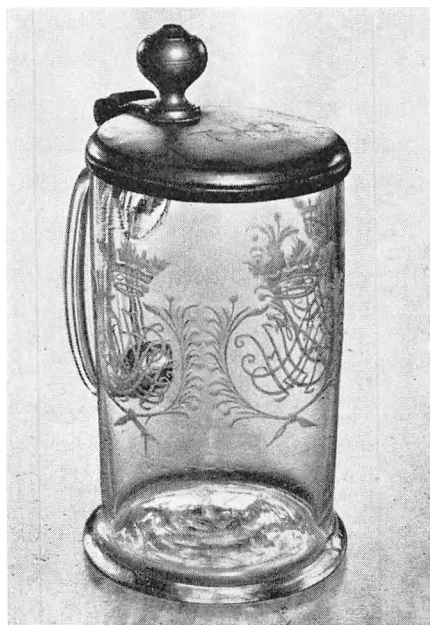

Fig. 33. Norsk glaskrus med Hans Peter Hansens, Margaretha Hansens og Thade Harckens spejlmonogrammer. Antagelig fra 1770. (Lennart Larsen fot. 1958).

har medbragt det ved giftermålet eller om det altid har stået på gården, fremgår ikke. Også en dragkiste er nævnt i 1832, men den findes ikke mere på gården.

De to marmorbordplader, en i piselen og en i sønderdørns, skal i følge overleveringen stamme fra hvalfangsttiden og være hjembragt fra Grønland. Mindre pretenciøst, men meget fint i sin art er et lille rokokko-vippebord, på hvis plade Jomfru Maria med Jesusbarnet er fremstillet i polykromt maleri. Der findes ikke andre tilsvarende borde på øen; muligt har der været det, men de kan have lidt samme skæbne som de før omtalte stole.

Hvad der findes på gården af porcelæn, fajancer og stentøj stammer fra tiden mellem ca. 1760 og 1850 og viser, at også efter grønlandsfarterne var ophørt, har gårdens ejer været søfarende. Her er fad, tallerkener, skåle, kopper, terriner o. s. v. af tysk, engelsk og hollandsk fabrikat. Til de ældste dele hører en vase og en potpourrikruppe af tysk eller hollandsk oprindelse, en muselmalet skål fra fabrikken Ravenstein, en kinesisk tempelhund, kander og skåle i sølv- og kobberlustre, og som en af de yngste ting en vase fra ca. 1850, uden tvivl fra Spanien.

Nu er det for størsteparten kun enkelte dele af hvert fabrikat, der er bevaret. En undtagelse danner dog et fad og 12 tallerkener i skildpaddemønster, hvorom man med sikkerhed ved, at der har været det dobbelte antal, men delt ved arv for få generationer siden.

Men også genstande med mere direkte tilknytning til søfarten findes. Her er kikkert, sekstant, oktant, et hollandsk stjernekort og søkort, og som den almindelige kuriositet i et sømandshjem, et skib indbygget i en flaske.

Det har ikke været enestående på øen med så rigt et inventar, for ligesom væggene overalt i gårdene har været beklædt med fliser eller bemalet efter tidens mode, findes der ikke mange hjem på Rømø, der ikke endnu kan fremvise én eller flere ting fra 1700-årene. På ét punkt er øen dog fattig, præget af at kvinderne tidligere har måttet passe landbruget. Finere tekstiler mangler så at sige overalt. Nok har man som i den øvrige del af Vestslesvig kniptet, men det har været for at holde armoden fra døren i de fattige år efter krigen med England og statsbankerotten, og meget lidt er bevaret i hjemmene.

De grovere vævninger til dyner og de stærktfarvede sribede uldne underskørter, der blev båret under den røde „pi“, blev ikke betragtet som luksusgenstande og er fremstillet så sent som i slutningen af forrige århundrede. Disse manglende håndarbejder er ikke enestående for Rømø. Langs hele den jyske vestkyst, hvor kvinderne har haft hårdt legemligt arbejde, genfindes dette træk, der kan betragtes som et bevis på den indsats, de har gjort for at opretholde hjemmene.

Fig. 34. Norsk glas med Thade Harkens spejlmonogram, antagelig fra perioden 1767–78. (Lennart Larsen fot. 1959).

Gårdens ejere

Christen Hansen

Gårdmand i Toftum

d. før 1736

gift med Karen Pedersdatter

f. i Toftum

(deres navne samt årstallet 1716 på en dør senest anbragt i kælderen)

Margretha Christiansdatter

f. i Toftum

d. i Toftum 1778

gift 1. g. 29.9.1746 med Harcke Thadens

f. på Føhr 10.10.1700

gift 2. g. 16.2.1767 med Hans Peter Hansen

d. i Toftum 1778

Thade Harckens (af 1. ægteskab)

f. i Toftum 20.9.1748

d. i Toftum 26.5.1810

gift 1. g. 7.11.1777 med Kristina Mikkelsdatter af Nr. Tvismark

d. 18.6.1779 i Toftum

gift 2. g. 14.11.1797 med Kristine Jørgensdatter af Nr. Tvismark

f. i Nr. Tvismark 7.9.1779

d. i Toftum 20.1.1853

Margretha Thadesdatter (af 2. ægteskab)

f. i Toftum 10.8.1799

d. i Toftum kl. 12 natten mellem 5. og 6. april 1860

gift 9.12.1819 med Peder Hansen Manøe

d. i Mølby 24.4.1862

P. H. M. gift 2. gang 24.7.1860 med Karen Nielsdatter

enke efter Mikkell List, Mølby

Thade Hans Petersen Manøe

f. i Toftum 1.1.1823

d. i Toftum 7.2.1888

gift 27.5.1844 med Marianne Iversdatter

f. i Ho

d. i Toftum 3.1.1890

Kirstine Ingeborgline Manø
f. i Toftum 6.10.1845
d. i Toftum 8.4.1876
gift 11.1.1866 med Christen Petersen
f. i Juvre 13.3.1833
d. i Toftum 25.7.1917

Christian Petersen
f. i Toftum 17.12.1873
d. i Toftum 21.5.1937
gift 30.5.1901 med Hansine Jepsen
f. i Juvre 23.1.1880
d. i Toftum 25.2.1969

Noter

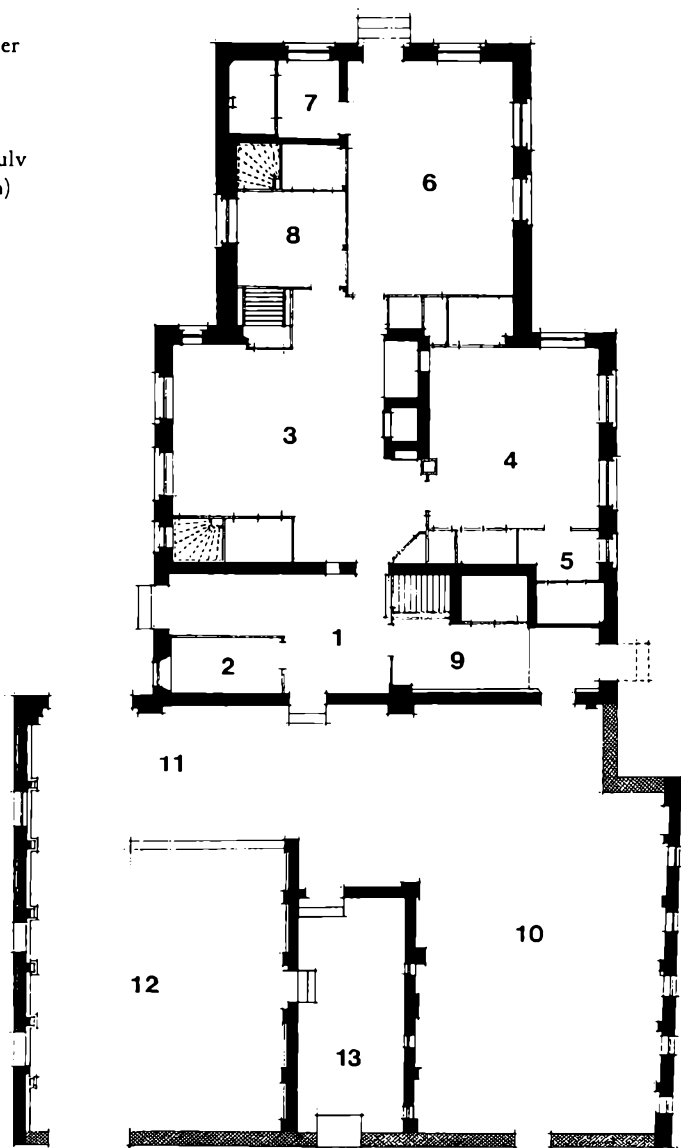
1. Jordebøger for Haderslevhus amt fra slutningen af 1500-tallet, hele 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet er gennemgået, alle visende delvis betaling i fisk (Rigsarkivet). Disse såvel som følgende arkivalier beroende på Rigs- og Landsarkiverne er udskrevet af afdøde museumsinspektør mag. art. Svend Jespersen og delvis benyttet i Vejleder for Kommandørgården. Undtaget er dog note 39, udskrevet af redaktør, dr. phil. Erik Moltke.
2. 1 læst = 2 tons. Disse såvel som følgende tal og data i dette afsnit er fortrinsvis efter N. H. Jacobsen, Skibsfarten i det danske Vadehav.
3. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser nr. 14193 og Folkemuseets billedsamling, negativ nr. 7608, i det følgende forkortet til NEU nr. . . . og neg. nr.
4. NEU nr. 10142, neg. nr. 29902.
5. NEU nr. 6780.
6. Håndskrevet liste fra 1787 er venligst udlånt til mig af fru Marie Hansen, Tagholm, og urmager Andreas Hansen, København, som herved bringes min tak.
7. Venligst udlånt af ingeniør Aage Thade Petersen, Ringe. Uden den interesse og forståelse hele det nulevende slægtled har vist dette arbejde, havde det ikke kunnet gennemføres i den foreliggende form. Hele familien bringes min bedste tak.
8. Thade Petersen: Rømø. Et bidrag til Øens Historie og Beskrivelse. Sønderjyske Aarbøger 1904, s. 269.
9. Hviding herreds tingbøg 1728–36, fol 431 ff.
10. Som 8.
11. Rentekammerets Undersøgelseskommission i Haderslev Amt 1708–15. Beskrivelse af Haderslev Amt VIII. Hviding Herred, 1708. s. 1033 ff. (Rigsarkivet).
12. Som 8.
13. Fæstebrevet er venligst stillet til rådighed af fru Hansine Petersen, Toftum, d. 1969. Jeg skylder fru H. P. tak for stedse beredvillighed med udlån af gårdens papirer og med oplysninger om gården og livet på den.
14. NEU nr. 14.223.
15. NEU nr. 11.043.
16. Rømø Kirkeregnskab 1648–1791 s. 84. (Åbenrå Landsarkiv):
17. NEU nr. 8480.
18. Skoleprotokol for Toftum skole venligst udlånt af afdøde sognerådsformand, lærer Anders Jessen, Toftum.
19. En fuldstændig ejerliste findes s. 82. Listen er uddrag af en anetavle udarbejdet af landsarkivar Frode Gribsvad, Åbenrå, for ingeniør Aage Thade Petersen, Ringe, som venligst har givet tilladelse til trykning.
20. Hviding herreds tingbøg 1765–94, s. 573.
21. Som 20, s. 520.
22. NEU nr. 11.039.
23. NEU nr. 15.036.
24. Jørgen Olrik, Gamle Jærnovne, s. 6. (1912).
25. NEU nr. 12.561.
26. Nationalmuseets 3. afd. mus. nr. 172/1956.

27. Som 15.
28. Neg. nr. 58.638 – Døren er nu erhvervet af Frilandsmuseet i Lyngby.
29. Folketællingen 1787, Ribe Amt II og
30. Folketællingen 1801, Ribe Amt (Rigsarkivet).
31. Venligst stillet til rådighed af daværende ejer, fru Marie Hansen, Tagholm, d. 1963.
32. NEU nr. 6476, erhvervet af Nationalmuseets 3. afd. Mus. nr. 201–208/1956.
33. NEU nr. 14.194.
34. NEU nr. 22748. Mus. nr. 2255/1963.
35. En variant af motivet, hvor mandsfigurerne er udstyret med vinger, findes på en malet bakke dateret 1775. Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo.
36. NEU nr. 9553.
37. Som 15.
38. Som 16.
39. Rømø præstearkiv, regnskabsbog 1648–1791 (Landsarkivet for Sønderjylland). Udskriften er venligst stillet til rådighed af redaktør, dr. phil. Erik Moltke, som herved bringes min bedste tak.
40. Originalen hos Fru Hansine Petersens arvinger. Denne og følgende nævnte aftægtskontrakter er venligst stillet til rådighed af fru H. P.
41. Som 33.
42. Originalen er venligst udlånt af bankprokurist J. H. Kræmer, Gråsten, som bringes min tak.
43. Som 40.
44. Som 40.
45. Som 40.
46. Som 40.
47. Som 31.
48. Johannes Tholle, Kommandørgårdens Tax. Dansk Dendrologisk Årsskrift II 1953, s. 138.
49. Stemplet venligst tydet af museumskonsulent, cand. mag. Poul Halkjær Kristensen, som bringes min tak.
50. Neg. nr. 53964.
51. Peter Michelsen, Et ny erhvervet Bertil Snedker skab, Budstikken 1953, s. 5 ff. Mus. nr. 10/1953.

Grundplaner

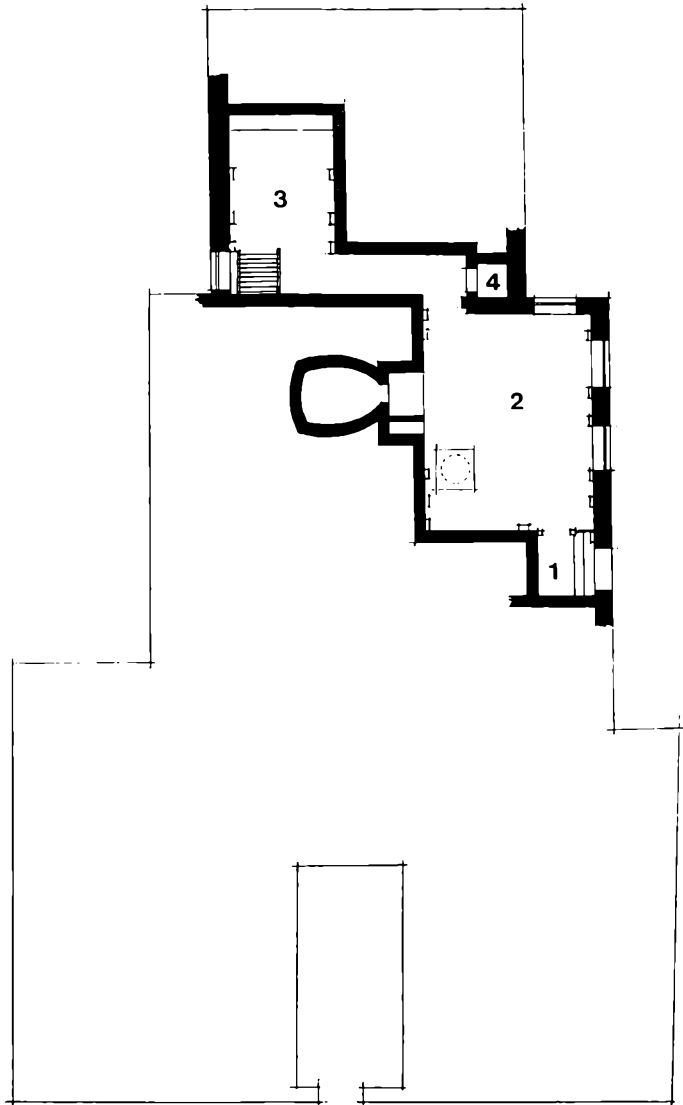
Grundplan 1770

- 1 Nørre framgulv
- 2 Tømmerstue
- 3 Køkken
- 4 Sønderdørns
- 5 Det blå kammer
- 6 Piselen
- 7 Ligstuen
- 8 Nørrekammer
- 9 Søndre framgulv
- 10 Båsen (stalden)
- 11 Loen
- 12 Laden
- 13 Gårdsplads

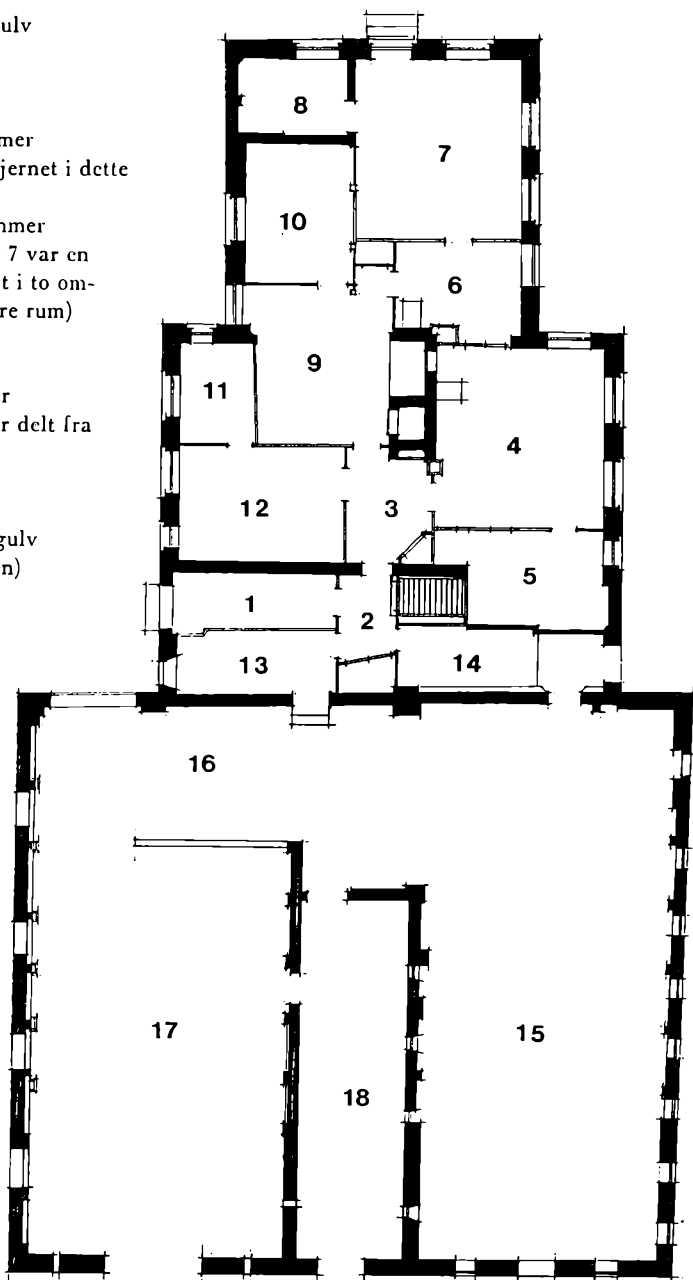
Kælderplan 1770

- 1 Forgang
- 2 Bryggers med åben skorsten med kølleovn til siden og bageovn bagud
- 3 Nørrekælder
- 4 Kartoffelrum

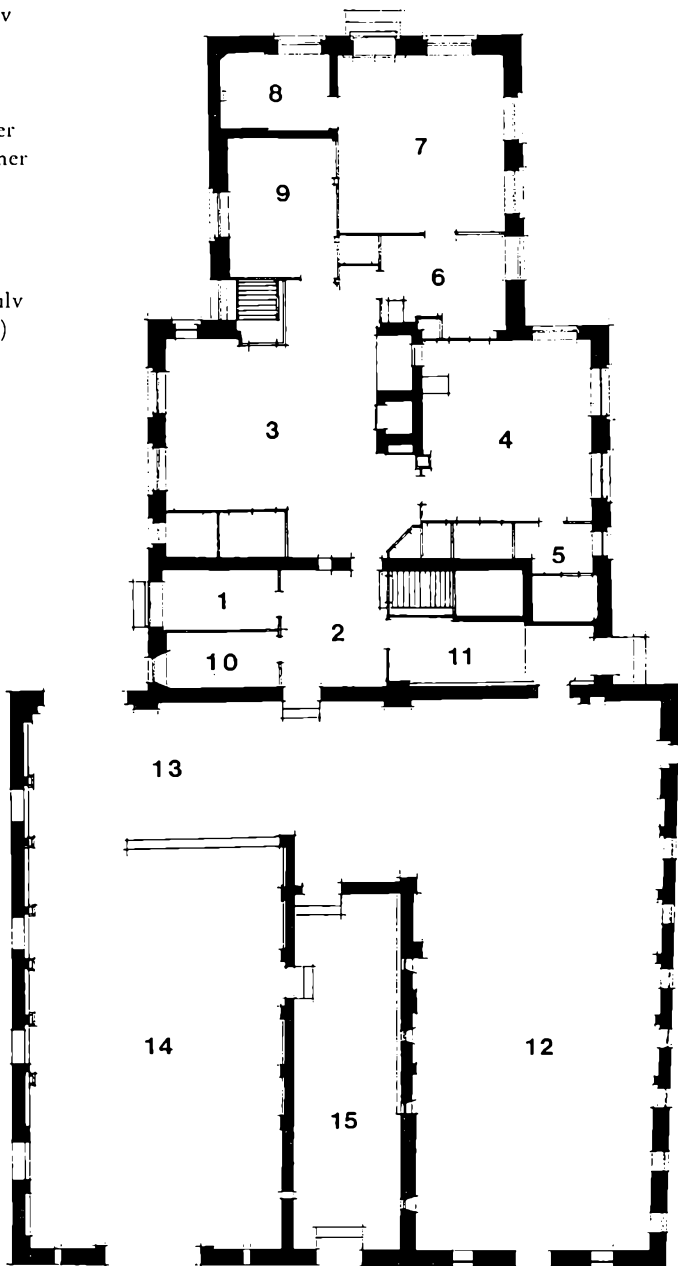
Grundplan ca. 1830 med enkelte senere ombygninger

- 1 Nørre framgulv
- 2 Mellemgang
- 3 Mellemgang
- 4 Sønderdørns
- 5 Det blå kammer
(alkover er fjernet i dette århundrede)
- 6 Oldefars kammer
- 7 Piselen (6 og 7 var en overgang delt i to omtrent lige store rum)
- 8 Ligstuen
- 9 Køkken
- 10 Nørrekammer
- 11 Køkken (11 er delt fra 9 i 1930erne)
- 12 Nørredørns
- 13 Tømmerstue
- 14 Sønder framgulv
- 15 Båsen (stalden)
- 16 Loen
- 17 Laden
- 18 Gårdsplads

Nuværende plan – ført tilbage til 1770 med enkelte 1830-ombygninger

- 1 Nørre framgulv
- 2 Mellemgang
- 3 Køkken
- 4 Sønderdørns
- 5 Det blå kammer
- 6 Oldefars kammer
- 7 Piselen
- 8 Ligstuen
- 9 Nørrekammer
- 10 Tømmerstue
- 11 Søndre framgulv
- 12 Båsen (stalden)
- 13 Loen
- 14 Laden
- 15 Gårdsplads

Kælderplan – nuværende

- 1 Forgang
- 2 Bryggers med åben skorsten med kulleovn til siden og bageovn bagud
- 3 Mælkekælder
- 4 Nørrekælder
- 5 Kartoffelrum

